

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
MENŲ FAKULTETAS
DIZAINO KATEDRA

GITA MYNIOTĖ

Dailės magistrantūros (specializacija – tekstilė) studentė

TEKSTILĖS OBJEKTAI

STIGMOS

MAGISTRO DARBAS

Darbo vadovė:
Lekt. Vilija Lesauskienė

Darbo recenzentė:
Doc. Gražina Šimoliūnienė

Šiauliai, 2014

SIAULIAI UNIVERSITY
FACULTY OF ARTS
DEPARTMENT OF DESIGN

GITA MYNIOTE

Student of Master's Degree Studies of Art (Specialisation - Textile)

TEXTILE OBJECTS

STIGMATA

MASTER'S THESIS

Research advisor:
Lecturer Vilija Lesauskiene

Research reviewer:
Associate Professor Grazina Simoliuniene

Šiauliai, 2014

SANTRAUKA

Magistro darbo „Stigmos“ idėja kilo atkreipus dėmesį į fenomeną, kai žmogus pasižymi koku nors fiziniu, psichologiniu ar socialiniu nukrypimo požymiu, žyme ir ta žymė ryškiai skiriasi nuo kultūriškai nusistovėjusių normų.

Darbo tikslas - atlikus religijotyrynės, menotyrynės, psichologinės ir sociologinės literatūros analizę tiriama tema, išnagrinėjus kūrybinius analogus, atsirinkus darbo temai svarbiausias idėjas bei parengus savitą jų interpretaciją, sukurti tekstilės objektų ciklą „Stigmos“.

Teorinėje darbo dalyje aptariamas sąvokos „stigma“ prasių laukas, atskirai dėmesio skiriant krikščioniškajam bei šiuolaikiniams šio reiškinio kontekstams pristatyti, analizuojamos psichologinio pažeidžiamumo ir asmens tapatumo transformacijos, aptariant tapatumo kaip socialinio identiteto procesą, bei psichologinę stigmos įtaką asmens elgsenai ir savivertei, pristatomos „stigmos“ reiškinio interpretacijos mene. Aprašomas penkių tekstilės objektų sukūrimo procesas. Darbo pabaigoje pateikiamos išvados, rekomendacijos, literatūros sąrašas, priedai.

Kūrybinę darbo dalį sudaro penki tekstilės objektai, kiekvienas skirtas atskiros stigmuotų asmenų grupės patirčiai inerpretuoti. Pirmasis ir antrasis objektai perteikia priklausomybę nuo skirtingų svaigančių medžiagų patiriančių asmenų būsenas – jos tarsi panašios, tačiau kartu ir skirtingos, tas perteikiama užkoduotomis simbolinėmis formomis. Trečiasis nusako skaudžią moteriškos prapulties istoriją. Ketvirtas pateikia užuominą apie kažkada buvusią aukštą asmenybės savivertę, tačiau paženklintą nuopuolio. Penktasis užkoduoja kontroversišką būseną – konfliktą tarp tariamojo, įsivaizduojamo „aš“ ir realaus „aš“, esančio jau už žmogiškosios kultūros ribos.

Tekstilės objektų formos konstruotos, taip, tarsi sudarytų tuščiavidurių „kevalų“, asmens buvimo ir kartu nebebuvimo juose įspūdį, akcentuojant asmenybės nuosmūčio, atitrūkimo nuo visuomenės ir savęs, įgytų stimų kontekstus. Kūrybinė idėja realizuota trimatėmis formomis iš tekstilės medžiagų.

SUMMARY

An idea of the Master's Thesis 'Stigmata' has arisen upon turning the attention to a phenomenon, when a person distinguishes by some feature, the mark of physical, psychological or social irregularity and this mark is very different from the norms established culturally.

The aim of the research is to create a cycle of textile objects 'Stigmata' upon the analysis of the literature of religious studies, history of art, psychology and sociology on the topic under research, examination of creative analogies, selection of the most important ideas for the topic of research and preparation of their unique interpretation.

In the theoretical part of the research, we discuss the field of meanings of the concept 'stigma' focusing separately on presentation of Christian and contemporary contexts of the phenomenon, analyse transformations of psychological vulnerability and personal sameness by discussing the sameness as a process of social identity as well as the psychological influence of the stigma on behaviour and self-esteem of a person, and present the interpretations of the 'stigma' phenomenon in art. We have described the process of creation of five textile objects. At the end of the paper, we have presented our conclusions, recommendations, a list of references, and appendices.

The creative part of the research consists of five textile objects, each intended to interpretation of the experiences of a separate stigmatized group of people. The first and the second objects convey the conditions of persons experiencing dependence on different intoxicating substances - they are sort of similar, but at the same time different and this is conveyed by encoded symbolic forms. The third one describes a dire story of a woman's blight. The fourth represents a suggestion about once-high personal self-esteem, however marked by a fall. The fifth one encodes a controversial status - the conflict between an assumed, supposed "ego" and the real "ego" existing already beyond the human culture.

Forms of the textile objects are construed so as if they make an impression of hollow "shells" with and at the same time without a person inside them by emphasizing the contexts of identity fall, secession from the society and oneself, as well as acquired stigmata. The creative idea is realized through three-dimensional forms of textile materials.

TURINYS

SANTRAUKA	2
SUMMARY	3
ĮVADAS	5
1. SAŲOKOS „STIGMA“ PRASMIŲ LAUKAS.....	9
1.1. Stigma krikščionybėje - kaip intymus ir gilus Kristaus kančios pažinimas	9
1.2. Šiuolaikiniai stigmos reiškinių kontekstai.....	14
2. PSICHOLOGINIO PAŽEIDŽIAMUMO IR ASMENS TAPATUMO TRANSFORMACIJOS ..	24
2.1. Tapatumas kaip socialinio identiteto procesas	24
2.2. Psichologinė stigmos įtaka asmens elgsenai, savivertei.....	25
3. STIGMOS REIŠKINIO INTERPRETACIJOS MENE.....	28
3.1. Menas kaip psichoterapija stigmatizuotiems asmenims.....	28
3.2. Stigmos refleksija literatūroje, teatre, kine.....	30
3.3. Stigmatiškųjų patirčių raiška dailėje	33
3.4. Stigmos reiškinių interpretacijos tekstilėje.....	38
4. KŪRYBINIO DARBO „STIGMA“ ETAPAI.....	46
4.1. Kūrybinio darbo koncepcijos aprašas.....	46
4.2. Grafinė meninės idėjos raiška	47
4.3. Medžiagos ir technologijos, pasirinktos meninės idėjos raiškai.....	51
4.4. Objektų formų maketavimas	53
4.5. Kūrybinės darbo dalies įvykdymas	57
4.6. Rezultatų pristatymas	58
IŠVADOS.....	64
REKOMENDACIJOS	65
LITERATŪRA	66
PRIEDAI.....	68

ĮVADAS

Darbo aktualumas. Jau kuris laikas bene kiekvienas iš mūsų laisva ar beveik laisva valia ir savanorišku ar iš dalies savanorišku apsisprendimu vis labiau esame vartotojų visuomenės dalelės. Vartojimas beveik yra tapęs lygus buvimui. Vartojame, atsižvelgiant į turimus resursus, viską, kas mums yra prieinama, bei svajojame (su)vartoti tai, kas kol kas dar nėra mums prieinama, tačiau ateityje galbūt bus... Be to, patys esame pasirengę būti vartojami: tarsi nuolat besistengdami būti patrauklūs kitiems, save neretai pateikiame kaip prekę, atitinkančią viešojoje erdvėje suformuotus standartus. T.y. stengiamės būti tinkami vartojimui, o kartu ir iš kitų tikimės panašių pastangų. Tokios daugumos pastangos atitikti pačių susikurtus vartotojiškos visuomenės standartus, viena vertus, teikia tam tikro pastovumo, o per tai ir saugumo pojūtį, kita vertus, tai kartu ir įkalina, riboja pojūčių įvairovės galimybę. Be to, vartotojiškoje visuomenėje esama ir jos standartų neatitinkančių individų, kurie šios visuomenės nariais galbūt netgi vadintini sąlygiškai. Tai žmonės-išskirtys, salos, pauzės... Tokioje tam tikrus griežtai apibrėžtus vartotojiškumo kriterijus puoselėjančioje visuomenėje šių standartų neatitinkantys žmonės, t.y. kitokie žmonės, viena vertus, dažniausiai atmetami, kaip netinkamos vartojimui „prekės“, o kita vertus, priimami kaip kitokia, autentiška, jokiais standartais nereguluota, nesuplanuota patirtį turintys stebėjimo ar tyrinėjimo objektai. Tokie individai paprastai šios visuomenės dalies yra vadinami (laikomi) stigmatizais. Šios visuomenės dalies santykis su kitokiais (stigmatizais) asmenimis gali būti nusakomas taip – būti alkoholiku, valkata, kaliniu, narkomanu, prostitute, sirgti AIDS yra blogai, būti dvasiškai ar fiziškai neįgaliam, priklausyti nuotolio ar socialinės rizikos grupei priskirtai šeimai yra labai liūdna ir žinoma blogai, tačiau visa tai nesu aš ir visa tai nėra mano, tai tiesiog yra greta. Paprastai stigmatizai diskriminuojami, jų šalinamasi. Dažniausiai taip yra dėl to, kad bendravimas su tos grupės nariais kelią nerimą, baimę, įtampą. Žmonės linkę negatyviai, stereotipiškai apibūdinti stigmatizuotuosius, atmesti ar blogai su jais elgtis. Visuomenė primeta savo stereotipinę nuostatą tam tikrai grupei, tokiu būdu priklajuodama vadinamąją etiketę. Iš jų ne tik tikimasi tam tikro elgesio, bet ir sudaromos tokios sąlygos, dėl kurių stigmatizuotasis negali pasielgti kitaip, nei buvo tikėtasi, todėl visuomenės kelta hipotezė apie stigmatizuotojo elgesį pasitvirtina, o vėliau individas ir pats ima elgtis taip, kaip iš jo buvo laukta. Šis procesas yra vadinamas stigmatizavimu. Stigmatizavimas tokiu atveju traktuotinas kaip galimybė apsiginti nuo nerimo, įtampos, nes, turint negatyvią nuostatą stigmatizuotųjų atžvilgiu, galima su jais nebendrauti ir nejausti dėl to diskomforto.¹

Atsižvelgiant į vis spartėjančius politinius, ekonominius, sociokultūrinius pokyčius pasaulyje, manytina, kad skirtingi visuomenės grupių, sukurtų ar susikūrusių pagal tam tikrus

---

¹ Wat is Stigma? [žiūrėta 2013-11-01]. Prieiga per internetą: <http://www.sane.org/stigmawatch/what-is-stigma>.

viename ar kitame kontekste jas „diskredituojančius”, t.y. kam nors priimtinus/nepriimtinus požymius, ateityje dar labiau daugės. Jau dabar be tradicinių kalinių, narkomanų, prostitučių ir pan. vis daugiau kalbama apie fizinio neįgalumo, psichinių ligų, benamiškumo, senatvės ir pan. būsenų stigmatizaciją. Be to, omenyje turėtina ir tai, kad beveik kiekvienas socialinis reiškinys „netinkamai” susiklosčius aplinkybėms gali tapti skausmingas, t.y. stigmatizuotas.

Kalbėjimas meninėmis priemonėmis apie stigmos reiškinį aktualus, nes menas gali atlikti ne tik estetinę funkciją, bet ir tapti puikia kovos su diskriminacija bei panašiomis problemomis priemone. Praktiniame darbe tekstilė įgauna naujas formas ir prasmes, tuo pačiu atspindėdama darbo temą – „stigma“. Darbe akcentuojama asmens vidinis santykis su skausminga problema, skausmingą patirtį turinčiais kitais asmenimis, kurie remiantis vyraujančiomis visuomenės stereotipinėmis nuostatomis, neretai priskiriami stigmatuotųjų ratui.

Darbe nagrinėjama problema. Gilinantis į „stigmos“ reiškinį, iškyla klausimai – kodėl ir kaip tam tikros grupės asmenų tampa stigmatuotaisiais, arba kodėl ir kaip yra įgyjamos stigmos. Vargu, ar stigmatuotoju galima tapti staiga: prieš tampant atstumtuuju paprastai nueinamas ilgas kančių kelias, apimantis savivertės praradimą, savęs menkinimą, asmenybės susidvejinimą, klaidžiojimą sąžinės, sielos, jausmų, nuotaikų labirintuose ir pan., kol galų gale neradus būdų išspręsti sudėtingoms problemoms, pasirenkamos kraštutinės buvimo „normalioje“ visuomenėje formos. Darbe pateikiamos „stigmos“ reiškinio kūrybinės interpretacijos.

Darbo objektas. „Stigmos“ sąvoka skirtinguose – religiniame, psichologiniame, sociologiniame, simboliniame – kontekstuose, „stigma“ kaip kūrybinis akstinas.

Darbo tikslas. Atlikus religijotyrynės, menotyrynės, psichologinės ir sociologinės literatūros analizę tiriamą temą, išnagrinėjus kūrybinius analogus, pasirinkus darbo temai svarbiausias idėjas bei parengus savitą jų interpretaciją, sukurti tekstilės objektų ciklą „Stigma“.

Tikslui pasiekti keliami darbo uždaviniai:

1. Išanalizuoti sąvokos „stigma“ religines, psichologines, sociologines sampratas.
2. Atlikti Lietuvos ir pasaulio dailininkų kūrybinių darbų analogų, susijusių su stigmos tema, analizę.
3. Sukurti eskizus pasirinkta tema.
4. Pasirinkti tinkamiausias tekstilės medžiagas, technologijas numatytos temos raiškai, atlikti technologinius mėginus.
5. Parengti maketus.
6. Įgyvendinti tekstilės objektus iš pasirinktų medžiagų.
7. Eksponuoti tekstilės objektus numatytoje erdvėje.
8. Pasirengti darbo gynimui.

Hipotezė. Tikėtina, kad tekstilės meno kūrinium „Stigma“ įmanoma atkreipti žiūrovų dėmesį į skausmingą šių dienų problemą ir paskatinti keisti neigiamą psichologinį žmonių ženklinimo procesą į bent dalinę toleranciją, o gal netgi pagalbą.

Magistro darbo bazė

Metodologija. Magistro darbo teorinėje dalyje pirmiausia remiamasi religine stigmatos ir stigmatizacijos reiškinio interpretacija. Kaupiama, analizuojama ir interpretuojama informacija apie vadinamąsias realias Kristaus kančios pasikartojimo apraiškas. Išanalizavus religinį temos aspektą, pereinama prie psichologinio/sociologinio stigmatos ir stigmatizacijos reiškinio aspekto analizės. Aptarus sąvokos stigma vartojimo religiniame, psichologiniame, sociologiniame kontekstuose aspektus, analizuojamas stigmatos ir su ja susijusių reiškinų simbolinis kontekstas bei šio konteksto pasireiškimas įvairiuose meno kūrinuose. Galiausiai, atlikus religijotyrynės, menotyrynės, psichologinės ir sociologinės literatūros tiriama tema analizę, atsirinkus darbo temai svarbiausias idėjas bei parengus savitą jų interpretaciją.

Metodika. Teoriniai metodai – literatūros šaltinių analizė ir atsirinktos informacijos interpretacija; darbo temai aktualių meno kūrinų pavyzdžių kaupimas ir interpretavimas. Tekstilės darbų „Stigmatos“ tema kolekcijai pagal pasirinktas penkias stigmatuotųjų asmenų socialines grupes – girtuoklis, savižudis, narkomanas, puolęs garsus veikėjas, prostitutė - pirmiausia sukurti eskizai, po to iš pasirinktų medžiagų ir naudojant įvairias tekstilės technologijas sukurti maketai. Kuriant atskirų grupių maketus atsižvelgiama į tekstilės audinių spalvinę gamą, taip pat bendrą objektų darnos visumą. Remiantis maketais sukurti numatyto dydžio realūs objektai, kurie bus pristatomi vertinimui.

Rezultatų naujumas bei teorinis darbo reikšmingumas. Darbas įneša naują mintį į tekstilės meną, teigdamas ne tik stigmatos priešiško (dvilypumo) kontekstą, bet labiau akcentuodamas esamos problemos buvimą, jos atsiradimo priežastis, sprendimų problemai sušvelninti paieškas, pabrėždamas būtinybę surasti daugiau kiekvienam savyje pozityvumo kitų ir kitokių žmonių atžvilgiu. Kritikuodami, atstumdami, ignoruodami kitokį žmogų mažai turėsime pozityvių pozicijų vieni kitų atžvilgiu.

Praktinis darbo reikšmingumas. Magistro darbe pristatomu kūrinium „Stigma“, aktualizuojant kiekviename iš mūsų slypinčias patirtis ir turimas nuomones bei skelbiant, kad skausmas gali būti išsakytas ne tik žodžiais, bet ir kitokiomis raiškos priemonėmis, pirmiausia siekiama *sukrečiančio* estetinio poveikio žiūrovams. Tinkamiausia vieta šiam darbui eksponuoti - parodų salės, kadangi tokiu būdu darbą galėtų pamatyti gana platus skirtingų (amžiaus, išsilavinimo, patirčių požiūriu) žiūrovų ratas, tam tikra prasme laikytinas stigmatuotuosius vertinančiais. Kita vertus, šį darbą eksponuojant priklausomybių centruose, jis galėtų būti

paveikus ten besilankantiems stigmatiesiems. Tiek vienoje, tiek kitose erdvėse eksponuojant darbą, greta pateiktina trumpa šios temos koncepcija.

Darbo struktūra. Darbą sudaro teorinė ir praktinė (kūrybinė) dalys.

1. Teorinė darbo dalis (70 psl.)

Įvadas (4 psl.), teorinė temos analizė (37psl.), 6 išvados, rekomendacijos, 38 literatūros šaltiniai, 22 interneto šaltiniai, 3 priedai; tekste pateikta 17 paveikslų.

2. Kūrybinė darbo dalis.

Darbo koncepcijos aprašas (1psl.), pateikta 18 paveikslų susijusių su kūrybiniu procesu, 5 paveiksai kūrybinio darbo rezultatų pristatymui:

1/5 tekstilės objektas 220 x 110 x 050.

2/5 tekstilės objektas 240 x 100 x 060.

3/5 tekstilės objektas 070 x 200 x 110.

4/5 tekstilės objektas 270 x 100 x 040.

5/5 tekstilės objektas 140 x 170 x 040.

1. SĄVOKOS STIGMA PRASMIŲ LAUKAS

„Tarptautinių žodžių žodyne“² pateikiamos penkios žodžio „stigma“ reikšmės, iš kurių šiam magistro darbui aktualios dvi, t.y. pati pirmoji, seniausioji šio žodžio reikšmė, siejama su senąja graikų kalba, kur šis žodis reiškė įdaga, ženklą vergo kūne, kita šio žodžio reikšmė siejama su religine praktika bei suprantama kaip odos paraudimas, kraujavimas arba žaizda, atsiverianti kai kuriems tikintiesiems tose kūno vietose, kuriose, pasak Biblijos, buvo nukryžiuoto Kristaus žaizdos. Matyti, kad abi šias reikšmes tarpusavyje labai glaudžiai susieja specialaus ženklo-žaizdos prasminis krūvis. Tik pirmuoju atveju prasminis krūvis yra neigiamas, o antruoju atveju esama ir pozityvaus prasmės krūvio aspekto.

Tradiciskai „stigma“ aiškinama kaip tam tikras fenomenas, kai žmogus pasižymi koku nors fiziniu, psichologiniu ar socialiniu nukrypimo požymiu, žyme, ir ta žymė (stigma) ryškiai skiriasi nuo kultūriškai nusistovėjusių normų. T.y. stigmos gali būti 1) fizinės (kūno trūkumai, sužalojimai, kūno dalių neturėjimas), 2) psichologinės (psichikos ligos, vertybių sistemų nesuderinamumai), 3) socialinės (gyvenimo stiliaus, būdo neatitikimas tradicinėms normoms). T.y. tradicinė, išskyrus religinį-filosofinį kontekstą, šio reiškinių vertė - neigiama. Stigmos negatyvumas gali būti siejamas su tuo, kiek estetiškai nepatraukliu yra laikomas šis reiškinys, kita vertus šio reiškinių negatyvumas gali būti siejamas ir su tuo, kiek trikdo komunikaciją (kaip stigmatuotasis vertina pats save bei kaip į stigmatuotąjį žiūri nestigmatuotųjų grupės). Kita vertus, šio reiškinių neigiamumas laikytinas santykinis, kadangi gali priklausyti vyraujančios kultūros, subkultūrų, nuo to kokio pobūdžio tarpusavio ryšius palaiko stigmatuotųjų ir nestigmatuotųjų grupės bei ar šiam bendravimui yra svarbi stigma kaip tokia.

1.1. „Stigma“ krikščionybėje – kaip intymus ir gilus Kristaus kančios pažinimas

Stigmomis, religiniu požiūriu, vadinamos dėmės arba žaizdos, atsivėrusios tam tikrose tikinčiųjų kūno vietose (ant galvos, delnuose, pėdose, šone), kur nukryžiuavimo metu buvo sužeistas Kristus (1,2 pav.). Bažnyčia pripažįsta stigmų faktą (yra net šv. Pranciškaus Asyžiečio³ stigmų šventė), tačiau dėl jų nėra jokio dogmatinio ar doktrininio sprendimo. Paprastai stigmos yra išorinės ir matomos (sakoma, kad šv. Kotryna Sienietė turėjusi labai skaudžias, bet nematomas stigmas). Stigmos dažniausiai kraujuoja, nors ne ištisai, bet tik tam tikromis dienomis (penktadieniais, Didžiosios savaitės dienomis), kai kada gana giliai, su audinių sužalojimu. Katalikų

² Tarptautinių žodžių žodynas. Elektroninis išteklius. [žiūrėta 2013-10-01]. Prieiga per internetą: <http://www.tzz.lt/s/stigma>.

³ **Pranciškus Asyžietis** (1181-1226) – vienuolis, katalikų šventasis, įkūręs pranciškonų, šv. Klaros seserų bei Pranciškonų pasauliečių (tretininkų) ordinus; Italijos, gyvūnų, katalikybės plėtros, gamtosaugos ir prekybininkų globėjas. Labiausiai žinomas kaip Mažesniųjų brolių (pranciškonų) ordino įkūrėjas. Prieiga per internetą: <http://www.polia.info/Ikona/Pranciskus.htm>. [žiūrėta 2013-05-05].

bažnyčia pripažįsta tai kaip stebuklingą, antgamtinį ir mistinį, mokliškai neįrodomą faktą, kai tikinčiajam patiriant transą ir ekstazę gali atsirasti Kristaus kančios žymės bei jas lydintis skausmas. Bažnyčia tiria istorijoje buvusius ir šiandien pasitaikančius tikrus bei suklastotus stigmų atsiradimo atvejus, tada juos patvirtina arba paneigia. Tuo tarpu mokslas ir medicina stigmatas vertina kaip savitaigą, neuro-vegetacinių sutrikimų rezultatą, kaip psichosomatinį reiškinį, kai įjautrintos vaizduotės ir itin didelio emocinio troškimo pagrindu žmogus sau įteigia pokyčius fiziniame kūne. Žvilgtelėjus į krikščionybės istoriją šis reiškinys tampa kiek aiškesnis.

1 pav. Kraujuojančios stigos. Šaltinis: <http://mysteriousuniverse.org/2013/01/miraculous-cures-stigmata-religious-visions-in-ancient-tongues/>

Kaip pastebi pastorė Andželika Krikštaponienė, stigmų fenomeno apraiškos yra ganėtinai vėlyvos. Iki XIII a. tokių atvejų nėra žinoma. Pirmasis istorijoje bažnyčios dokumentuose užfiksuotas ir patvirtintas stigmų atvejis buvo kanonizuoto šventojo Pranciškaus Asyžiečio (1181 – 1226) stigos.⁴ „Šio švento žmogaus rankos ir kojos atrodė, lyg būtų perkaltos vinimis. Žaizdos matėsi iš abiejų pusių plaštakų ir pėdų“ - taip 1230 metais Foma de Čelano aprašė Pranciškaus Asyžiečio, pranciškonų ordino įkūrėjo, žaizdas. Rašoma, jog šiam žmogui Šv. Kryžiaus dieną apsireiškė angelas ir penkiais šviesos spinduliais atvėrė stigmatas ant jo rankų ir kojų. Po mirties šv. Pranciškaus kūnas nesuiro ir skleidė šviesą, o maldininkai jo žaizdose regėjo vėnis, kurios buvo ne geležinės, o susiformavusios iš jo kūno ir turėjo metalo spalvą.⁵

Katrynai Emmerich (1744- 1824) stigos atsivėrė ant rankų ir kojų. Viena – lyg pakrypęs kryžius – atsirado ir ant krūtinės kartu su užrašytais žodžiais: „O Crux Ave“ („Šlovė Kryžiui“). Apie italų mergaitės Dominikos Lazzari atvejį skelbiama, kad po traumos šoko ji tapo jautri skausmui. Jis mergaitę kankino nuolat: akino dienos šviesa, kurtino garsai. Ji net negalėjo vaikščioti. 1837 metais gydytojas Dei Koloke aprašė jos ligą medicinos žurnale. Paskui mergaitei atsivėrė stigos su „vinimis“ ant rankų riešų ir pėdų, ant kaktos – eilė erškėčių vainiko dyglių žaizdų. Jos stigos taip pat atsivėrdavo penktadieniais ir sukeldavo dideles kančias. 1848 metais D. Lazzari apžiūrėjęs gydytojas lordas Šusberi rašė, kad jos žaizdos – nepaviršutinės, o pereinančios kiaurai kūno dalis. Ji negalėjo iškęsti nei vandens, nei rankšluosčio prisilietimo, o krau-

⁴ Krištaponienė A. Apie vaikų ir tėvų santykius. (2009, rugpjūčio 8). Ganytojas, p. 3.

⁵ Prišmantienė V. Stigos – Kristaus kančios pasikartojimas. [žiūrėta 2013-10-02]. Prieiga per internetą: <http://www.xxiamzius.lt/archyvas/priedai/kristus/20070406/4-2.html>.

jas išnykdavo pats savaime. Tą patvirtino ir kitas gydytojas – D.Vinn. Jis pažymėjo neįtikėtiną detalę: kad ir kokioje padėtyje mergina rankas laikydavo, kraujas visada tekėdavo didžiojo piršto link, lyg ji tikrai būtų kabojusi prikalta prie kryžiaus! Analogiškai jai kraujas tekėdavo ir per veidą – lyg palenktos ant kryžiaus galvos. Džemės Galganos (1878-1903) stigmatos būdavo visiškai analogiškos kaip Kristaus kančios paveiksle, prieš kurį ji meldavosi. Jos stigmatos iš pradžių pasirodydavo lyg poodinės raudonos dėmės. Artėjant penktadieniui, jos vis ryškėdavo, o tądien atsiverdavo kraujo prisipildžiusios žaizdos, kurios išgydavo iki sekmadienio. Knygoje „Fiziniai misticismo fenomenai“ yra užrašytas jos autoriaus – maldininko, 1872 metais aplankiusio Italijoje stigmatas turinčią Palmą Matarelli, pasakojimas: „Jai atnešė baltą skudurėlį kraujui nusišluostyti. Kai tuo audinio gabalėliu Palma palietė savo kaktą, ant jo atsirado aiškūs liepsnojančios širdies, vinių ir ieties vaizdai. Aš tai mačiau savo akimis“. 1920 metais dvidešimtmetė Teresė Noiman, paprasta Austrijos Konnersroito kaimelio mergina, sunkiai susirgo: ji apako ir buvo paralyžiuota. Kaimynai, gerai pažinoję pamaldžią Terezą, kalbėjo, jog šitaip Dievas išmėginęs jos tikėjimo tvirtumą. O po šešerių kančios metų jai apsireiškė šv. Teresė, ir merginos sveikata pasitaisė. Tačiau nuo to laiko kiekvieną penktadienį ant jos kūno pradėjo rodytis stigmatos. Visą parą būdama transo būsenos Teresė kentėdavo Kristaus kančią: ant jos rankų, kojų ir galvos atsiverdavo kraujuojančios žaizdos. T. Noiman nuodugnai tyrinėjo įvairių sričių specialistai – gydytojai, psichiatrai, ekstrasensai. Buvo įsitikinta, jog ji pati pasidaryti tokių žaizdų tikrai negalėjo, jos – aukštesniųjų jėgų siųstas reiškiny. Tas atvejis mokslininkų taip ir liko neišaiškintas, kaip ir palaimintojo italų kapucinų kunigo tėvo Pijaus, kurio stigmatos atsivėrė Šv. Pranciškaus šventės metu ir neišnyko, kraujavo 50 metų, tačiau į jas niekada nepapuldavo infekcija, nebuvo kraujo užkrėtimo atvejų. Jį prižiūrėjęs gydytojas kalbėjo, jog nieko panašaus savo darbo praktikoje nebuvo matęs.⁶

---

⁶ Prišmantienė V. Stigmatos – Kristaus kančios pasikartojimas. [žiūrėta 2013-10-02]. Prieiga per internetą: <http://www.xxiamzius.lt/archyvas/priedai/kristus/20070406/4-2.html>.

2 pav. Vienas žinomiausių pastarojo meto stigmatuotųjų - Georgio Bongiovani. Šaltinis:
<http://apiemistika.lt/wp-content/uploads/2013/03/stigmos.jpg>.

Katalikų mokslininkas Dr. Imbertas suskaičiavo 321 stigmų atsivėrimo atvejų vyrų ir moterų kūnuose (beje, pastarųjų daugiau), ir 62 tų žmonių buvo kanonizuoti šventaisiais. Dauguma stigmas turėjusių šventųjų buvo mistikai - misticizmo tradicijos, prasidėjusios viduramžių bažnyčioje XIII a., atstovai. Pastorės A. Krištaponienės manymu, būtent misticizmo teologijoje bei tradicijoje ir slypi šio reiškinių šaknys. Misticizmas ženklina du paskutiniuosius viduramžių šimtmečius, mat oficialiąją bažnyčią tuo metu buvo ištikusi gili krizė. 1378 m. kilo pontifikatą pasiekusi Vakarų schizma (Vakarų bažnyčios skilimas), po kurios įsigalėjo dviejų popiežių (vieno Romoje, kito Avinjone) konkuruojanti tarpusavio kova dėl valdžios, skilo dvasininkija ir vienuolija, plito simonija (dvasinių pareigybių pirkimas), nepotizmas (popiežiai šventino savo giminaičius ir neteisėtus vaikus kardinolais ar vyskupais), bažnyčioje dominavo formalus, ritualinis, žmonių santykis į Dievą. Tokia padėtis skatino reformatoriško judėjimo atsiradimą. Tuomet pražydo ir misticizmas. Mistikams buvo būdinga manyti, kad tikrasis Dievo pažinimas negali būti racionalus, bet tik intuityvus. Atmetę racionalumo pradą, jie ypač siekė vidinio, dvasinio gyvenimo, troško pasiekti Aukščiausiąjį ir neapsakomą Būtybę per patyrimą. Nors mistikai niekada nekovojo su bažnyčios hierarchija ar bažnytine tvarka, jie atsiskyre ieškojo vidinės ramybės ir patirtų išgyvenimų kontempliacijos, tačiau būtent misticizmas tapo asmeniškiausia viduramžių krikščionybės individo santykio su Dievu išraiška. Mistikai išaukštino Dievo išgyvenimus, parodydami, kad Kristaus pažinimas pasiekiamas per asmeninį ir giluminį Jo patyrimą. Kita vertus, mistikų praktikuojami Dievo išgyvenimo būdai dažną kartą šiandien atrodo abejotini ir bibliiniu požiūriu nėra paaiškinami. Mėgindami patirti giliausią dieviško dvasingumo lygmenį, mistikai pasitelkė aibę dvasinių metodų: transą, ekstazę, savitaigą, ezoteriką. Mistikai siekė išgyventi Kristaus kryžiaus kančias, troško nešioti Jo žymes tiesiogine arba dvasine prasme, kęsti skausmus kaip kentėjo Jis. Sunku suvokti, kaip galima prašyti Dievo ligos, kančios, skausmo sau bei visa tai kentėti dėl Kristaus? Tokie mistikų norai tampa aiškiau suvokiami, kai įsižiūrima į to meto dvasinį, kultūrinį bei politinį kontekstą. Vėlyvaisiais viduramžiais Europa buvo brutalumo, siaubo ir kančios pasaulis: siautėjo buboninis maras ir Šimtametis karas. Mirtis, artimo netektis, nuolatinė kančia ir agonija – to meto žmonių gyvenimo kasdienybė. Šios aplinkybės darė įtaką bažnyčios liturgijai, teologijai ir menui. Tomis dienomis daugiausiai buvo sakomi pamokslai dviem temom: pirma, apie mirtį ir Dievo Teismą, antra, apie kančią ir Kristaus mirtį. Dievą, kaip negailestingą Teisėją, vis labiau keitė kenčiantis Kristus.⁷

Dokumentaliai patvirtintos stigmos turi įvairiausias formas: jos būna apvalios, ovalinės, ilgėjančios. Kartais stigmos pasirodo tik kaip raudonos poodinės dėmės, bet dažniau – kraujuo-

⁷ Krištaponienė A. Apie vaikų ir tėvų santykius. (2009, rugpjūčio 8). Ganytojas, p. 3.

jančiomis žaizdomis, įpjovomis. Rečiau pasirodo kiaurai per plaštakas ir pėdas einančios stigmatos. Kartais jos būna lyg vinių galvučių atspaudai ant rankų riešų ir pėdų. Skirtingai atrodo ir „ieties žaizda“ krūtinėje. Ne visuomet stigmatos matosi paviršiuje, jos būna ir po oda.⁸

Bažnyčia dėl šių reiškinių yra atsargi ir griežta: „Stigmatos ir stigmatizuotasis yra pripažįstami tikrais tik po ilgų rimtų gydytojų tyrimų. Jos yra laikomos tikromis, jei jas turįs asmuo yra visais atžvilgiais sveikas, normalus, aukštos moralės ir praktikuojąs aukšto laipsnio krikščioniškąsias dorybes. Istorijoje yra žinoma apie 350 asmenų, turėjusių stigmatas, kurių apie 80 paskelbta šventaisiais”.⁹ Bažnyčia visuomet kruopščiai tiria stigmizmo reiškinius. Iki to, kad stigmatas turintieji būtų pripažinti šventaisiais, turėdavo praeiti ne mažiau nei šimtas metų po jų mirties, apie Dievo išrinktuosius reikalaujama papildomų įrodymų. Mat yra nustatyta, kad stigmatos gali atsirasti ir ne stebuklingu, o visai gamtišku pagrindu. Jos gali pasirodyti isteriškiems, mėgstantiems save kankinti žmonėms. Tai jau psichikos reiškiniai.¹⁰

Kokia yra stigmų esmė ir reikšmė, yra gan daug skirtingų nuomonių. Tikintiesiems tai – aukščiausia tikėjimo išraiška, Dievo ženklas, galimybė patirti tokią pat kančią, skausmus, kokius patyrė nukryžiuotas Jėzus Kristus. Pasako Jono Burkaus, „Stigmatos primena žmonijai jos atpirkimo būdą ir kainą. Regėdamas jas žmoguje, asmuo mato ne nukryžiuotojo, o prisikėlusio Išganytojo paveikslą. Ir prisikėlęs Išganytojas tebeturi atpirkimo ženklus savo garbingame kūne. Savo prisikėlimo dieną jis parodė apaštalams savo „rankas ir šoną“ (Jn 20,20), kad jis yra tas pats, kuris buvo nukryžiuotas ir palaidotas. Ir danguje jis turi stigmatas plaštakose, pėdose ir šone. Angelai ir šventieji jas regi per visą amžinybę. Bet kad gyvenantieji žemėje turėtų galimybę matyti nors tų žaizdų paveikslą, kartais Dievas duoda panašias žaizdas, vadinamąsias stigmatas, kuriam nors pasirinktam žmogui, kad, viena, jis turėtų progos kentėti už žmonijos kaltes, ir, antra, kad tokios žaizdos primintų žmonėms jų atpirkimo kainą, kurią viešpats Jėzus sumokėjo už jų atpirkimą, ir kad jos paskatintų žmones atgaila ir meile grįžti Dievop.”¹¹

Apibendrinant pastebėtina, kad krikščionybėje stigmatos ir stigmatizuotieji nėra atstumiami, netgi priešingai – šie žmonės sulaukia pagalbos, palaikymo, dažnai paskui tokį žmogų seka būrys pasekėjų, tarp kurių neretai būna ir gydytojai (tam, kad padėtų stigmatas turinčiam žmogui susitvarkyti su žaizdomis kraujavimu ir kitais fiziologiniais dalykais). Visa gan dažnai būna aprašoma, tyrinėjama žurnalistų, rašytojų, kuriems stigmatos – tai fenomenas, apie kurį jie nori pranešti visiems pasaulio tikintiesiems, o netikinčius tokiais akivaizdžiais Dievo buvimo

⁸ Prišmantienė V. Stigmatos – Kristaus kančios pasikartojimas. [žiūrėta 2013-10-02]. Prieiga per internetą: <http://www.xxiamzius.lt/archyvas/priedai/kristus/20070406/4-2.html>.

⁹ Mackevičienė J. *Giorgio Bongiovanni Lietuvoje* 9 – 10 psl., 1994, Vilnius.

¹⁰ Prišmantienė V. Stigmatos – Kristaus kančios pasikartojimas. [žiūrėta 2013-10-02]. Prieiga per internetą: <http://www.xxiamzius.lt/archyvas/priedai/kristus/20070406/4-2.html>.

¹¹ Burkus J. *Tėvas Ginas 23 psl.*, 1994, Vilnius.

įrodymais atvesti į tikėjimą. Taip pat numatyta ir tai, kad stigmatos turi ne tik krikščionišką, bet ir socialinę reikšmę, kuri nėra tokia pozityvi kaip krikščioniškoji.

1.2. Šiuolaikiniai „stigmatos“ reiškinio kontekstai

Kaip yra teigiama E. Goffmano monografijoje *Notes on the Management of Spoiled Identity*¹², stigma atsiranda socialinės sąveikos metu. Žmonės sąmoningai ir nesąmoningai nuolatos skirsto vieni kitus į tam tikras kategorijas, kurioms priskiria tam tikras „būdingas“ savybes, jų atžvilgiu turi tam tikrą normatyvinių lūkesčių. Socialinės sąveikos metu tikimasi, kad kitas asmuo atitiks tą kategoriją, prie kurios jis priskirtas, suponuojamus lūkesčius – *virtualų tapatumą*. Tačiau realios asmens savybės, *realus tapatumas*, nebūtinai atitinka tuos lūkesčius, įsivaizdavimus ir reikalavimus. Tad susidarius neatitikimui tarp šių tapatumų, atsiranda stigma. Vadinasi, socialiniu požiūriu į stigmą reikia žvelgti per santykių, o ne per savybių prizmę. Stigma pasireiškia socialinių sąveikų metu, kai sąveikos dalyviai tikisi, jog kažkuris iš jų ne tik pritars tam tikroms normoms, bet ir išpildys jas. Tam tikros savybės gali lemti stigmatos atsiradimą vieniems asmenims ir nebūti stigmatizuojančios kitiems, taip pat jos gali stigmatizuoti arba ne skirtingose socialinėse situacijose, esant skirtingiems lūkesčiams ir tam, koku būdu sužinoma apie stigmą.

„Normalieji“ visuomenės nariai yra linkę manyti, kad stigmatos turėtojas nėra visavertis žmogus. Remiantis šia nuostata, jis pasmerkiamas įvairaus pobūdžio diskriminacijai, dėl kurios efektyviai ir dažnai net nesusimąstant sumažinamos tokio asmens gyvenimo galimybės. „Normalioji“ visuomenės dalis sukuria tam tikrą stigmatos ideologiją, paaiškinančią tokio asmens nevisavertiškumą ir pavojingumą, kartais pyktį jo atžvilgiu teisinant kitomis socialinėmis ypatybėmis, pvz., socialine klase. Tokią pat stigmą turintys asmenys patiria panašius išgyvenimus, susijusius su savo padėtimi ir savęs suvokimo pokyčiais. Toks procesas pastarojo autoriaus vadinamas „moraline karjera“, kuri yra ir priežastis, ir pasekmė patiriant panašių išgyvenimų seką, yra tam tikras socializacijos procesas. Šį procesą sudaro dvi fazės: pirmosios fazės metu stigmatizuojamas asmuo susipažįsta, sužino ir įsisavina visuomenėje vyraujančius įsitikinimus ir normatyvinius lūkesčius savo stigmatos atžvilgiu, perpranta, ką reiškia turėti tokią stigmą. Antrosios fazės metu jis suvokia, kad pats turi stigmą ir labai gerai sužino, patiria, kokie viso to padariniai. Šių dviejų fazių trukmė bei sąveika sukuria įvairius galimus tolimesnės „karjeros“ variantus. Pagrindinė problema, su kuria nuolatos susiduria stigmą turintis asmuo, yra

---

¹² Goffman, Erving. *Notes on the Management of Spoiled Identity*. Simon & Schuster, New York. 1986.

informacijos apie save valdymas socialinių sąveikų metu. Labai svarbi stigmatizacijos savybė – jos simbolių pastebimumo laipsnis, t. y., kiek socialinės sąveikos metu pastebimas arba ne stigmatizacijos egzistavimas. Stigmatizuojami asmenys stengiasi apsaugoti nuo neigiamų stigmatizacijos padarinių naudodami skirtingus informacijos kontrolės būdus: paslėpdami ar panaikindami ženklus, simbolizuojančius stigmatizaciją; dėl stigmatizacijos esančius neigiamus požymius aiškindami kitomis, labiau teigiamomis ypatybėmis ar veikla; padalindami pasaulį į didelę dalį asmenų, kuriems nieko nesakoma, ir mažą dalį asmenų, kuriems sakoma viskas ir iš kurių tikimasi pagalbos bei paramos; atskleidžiant informaciją apie save.¹³

Kaip matyti iš aukščiau pateikiamos informacijos, stigmatizacija bendrine prasme reiškia žymę, o socialiniame kontekste ši žymė dažniausiai yra neigiama, diskredituojanti žmogų ar žmonių grupę. Stigmatizacija yra skirstoma į šias kategorijas: 1) fizinė stigmatizacija (kūno negalia, sužalojimai, randai, kūno dalių trūkumai); 2) psichologinė stigmatizacija (psichikos liga, moralinių vertybių skirtumai); 3) socialinė stigmatizacija (gyvenimo stiliaus išskirtinumas, nukrypimas nuo tam tikrų įprastų visuomeninių normų). Šią klasifikaciją visuomenei pateikė vienas žymiausių sociologų Ervingas Goffmanas (Erving Goffman).¹⁴

Kiek kitaip stigmatizaciją suklasifikavo gydytoja psichologė Lynn Jones iš Kalifornijos. Pasak jos, stigmatizacija skiriasi savo neigiamumu (t. y., savo bjaurumo laipsniu), kuris priklauso nuo to, kiek: 1) estetiškai nepatraukli yra stigmatizacija (dėl tam tikrų fizinių defektų, rasės, išorinio išskirtinumo); 2) ji trikdo komunikaciją (kuri gali sutrikti dėl psichikos ligos, išgyvenimų, kurie verčia žmogų atsiriboti nuo visuomenės); 3) ji yra atgrasi kitiems visuomenės nariams.¹⁵

Toliau trumpai aptarsime dažniausiai ir galima sakyti daugiausiai tyrinėtą stigmatizuotų asmenų socialines grupes, t.y. pristatysime įvairius kontekstus stigmatizacijos sąvokos raiškai.

Fizinę judėjimo negalią įgijusių asmenų savi-stigmatizaciją išsamiai yra aptarusi Jolita Viluckienė straipsnyje „Negalia kaip biografijos lūžis“. Judėjimo negalia yra nevienareikšmis, gana skirtingai išgyvenamas reiškinys, kurį tenka patirti vežimėliu judantiems asmenims. Ji gali būti suvokiama ir išgyvenama natūraliai kaip neatsiejama prigimties dalis, jei asmuo su ja gyvena nuo pat vaikystės ar net gimimo, tačiau visiškai kitokią reikšmę ir išgyvenimus ji sukelia asmenims, kuriuos ji netikėtai užklumpa įprastoje ir daugiau ar mažiau nusistovėjusioje gyvenimo tėkmėje. Būtent pastarąją negalią, kuri yra stuburo traumos ar galūnes paralyžiuojančios ūminės ligos pasekmė, galima vadinti biografiniu lūžiu, nes tai yra tam tikra prasme šokiruojanti, griauamojo pobūdžio patirtis, kada gerai žinomi kasdieniai rutininiai ryšiai ir praktikos yra sutrikdomi. Iki negalios įvykio kasdienė socialinė tikrovė su užimamais statusais

¹³ Goffman, Erving. Notes on the Management of Spoiled Identity. Simon & Schuster, New York. 1986.

¹⁴ Erving Goffman (1922-1982) - kanadietis sociologas, itin daug dėmesio skyęs stigmatizuotiems žmonėms, jų santykiams su atitinkančiais visuomenines normas. Pagrindinė nagrinėjimų tema – psichologinės stigmatizacijos ir įvairios jų klasifikacijos. Prieiga internetu: <http://people.brandeis.edu/~teuber/goffmanbio.html>. Žiūrėta 2013 05 06

¹⁵ Prieiga internetu: <http://www.lynnkjones.com/stigmatizationillness/>. Žiūrėta 2013 05 07

ir socialiniais vaidmenimis, jų teikiamomis privilegijomis yra laikoma savaime suprantama, kūno „įgalumas“ taip pat nekvestionuojamas ir nepastebimas iki to momento, kai staiga dėl ūminės ligos ar fizinės stuburo traumos individą ištinka negalia. Tuo metu labai realiai priartėja nauja kančios ir negalios tikrovė, kuri iki tol buvo suvokiama kaip maža tikimybė ar tiesiog kitų žmonių išgyvenama sunki fizinė būklė. Negalios atsiradimas individo gyvenime keičia visą jo biografinę situaciją: žmogus praranda prieš tai turėtą socialinę padėtį, jis visiškai ar bent jau kurį laiką yra nepajėgus (priklausomai nuo negalios stiprumo) atlikti įprastus socialinius vaidmenis, sujaukiamas ir sutrikdomas kasdienis rutininių praktikų ritmas, visuomenė jam primeta marginalizuotą neįgaliojo socialinį statusą. Įsiskverbdoma į asmens biografiją, negalia palieka pėdsakus ne tik jo kūne, bet ir asmeninėje tapatybėje, kadangi jam tenka inkorporuoti dėl negalios pakitusį kūną į naują savęs suvokimą, be to, su neįgaliojo statusu keičiasi jo socialinė identifikacija, kuri sąlygoja tiek individualaus, tiek socialinio identiteto transformaciją. Įvykus biografiniam lūžiui individas išgyvena pereinamąjį nežinojimo, netikrumo periodą, kol pradeda atstatyti sugriuvusią savo gyvenimo tvarką. Jis priverstas pertvarkyti savo gyvenamojo pasaulio suvokimą ir integruoti drastiškai pakitusias gyvenimo aplinkybes, kad užtikrintų savo biografijos tęstinumą. Biografinis lūžis apima visą jo socialinės aplinkos kontekstą, nes į šią individo kritinę situaciją neišvengiamai įtraukiami šeimos nariai, artimieji bei kiti socialiniam tinklui priklausantys asmenys. Ir šis kritinis periodas gali užimti ilgą laiko atkarpą (nuo keliolikos mėnesių iki kelerių metų). Staigios negalios patyrimas žmogų tarsi įmeta į naują pasaulį arba, kitaip tariant, bloškia į akistatą su kitokia tikrove, su kitu pasauliu, kuris iki tol jam buvo nepažinus. Tai sugriauna jo ankstesnį pasaulio vaizdą, kuriame neįgalieji neegzistavo arba negalios reiškinys buvo išstumtas į tolimą, nelabai realios teorinės galimybės žinojimo sritį, kuri jokios reikšmės aktualiam gyvenimui „čia ir dabar“ neteikė. Kai individas patiria sunkią traumą ar ligą, kuri sukelia judėjimo negalią, ji pirmiausia kėsina į individo savasties ir identiteto vientisumą ir priverčia žmogų pakartotinai apmąstyti savo biografiją bei patį save. Negalios įvykis žymi biografinį lūžį, ribą, kuri skiria kone du gyvenimus, ar bent jau akcentuoja didžiulį gyvenimo pokytį.¹⁶

Biografiją traktuojant kaip konkretaus asmens pasakojimą apie save, savo istorijos skelbimą, svarbūs yra ne tik pats pasakotojas ir jo istorija, bet ir aplinka bei situacija, kurioje šis pasakojimas skleidžiasi. Neįgalimą įgijusio asmens atveju tai visų pirma jo šeima. Per save stigamtizuojančią arba kitų stigmatizuojamą dėl neįgalumo asmenį ilgainiui į stigmatizacijos procesą įtraukiama ir šeima, kurioje atsiranda neįgalus narys. Kalbant apie tokias šeimas, taip pat minėtini ir tokie atvejai, kuomet konkrečioje šeimoje gimsta neįgalus vaikas ir tokia šeima, galima sakyti, nuo pat jos tapimo tikra, pilna šeima iškart patenka į neišvengiamą

---

¹⁶ Viluckienė J. Negalia kaip biografijos lūžis. // *Sociologija. Mintis ir veiksmai* 2010/1(26), p. 116-130.

stigmatizacijos procesą. Šeima, auginanti tam tikrą negalią turintį vaiką, patiria diskriminaciją, skurdą ir socialinę atskirtį. Socialinė atskirtis priklauso nuo negalios pobūdžio. Kai negalios išoriškai nėra labai pastebimos, drabužiai ar kitos išorinės detalės leidžia tokiam žmogui atrodyti kaip visi. Tokių žmonių šeimos nariai ypač rūpinasi, kad jų vaikas atrodytų normalus, mėgina slėpti negalią. Kai negalios negalima paslėpti, bendravimas su aplinkiniais žmonėmis tampa kitoks – vieni bendrauja paviršutiniškai, kiti pradeda vengti šeimos, turinčios neįgalų vaiką. Tėvai dėl to kenčia, todėl dažnai, gimus neįgaliam vaikui, šeimos draugų ratas kuriamas iš naujo. Neįgaliojo šeima ieško draugų tarp tokių kaip jie, auginančių neįgalų vaiką, nes su jais jaučiasi labiau suprasti ir pripažinti. Vienas sunkiausių dalykų, su kuriuo susiduria neįgaliųjų vaikų tėvai – tai netinkama kitų žmonių reakcija į vaikus, pradedant įdėmiais žvilgsniais ir baigiant patyčiomis.¹⁷ Ypač skaudūs stigmatizacijos kontekste atvejai, kuomet neįgalus vaikai gimsta ir auga socialinės rizikos šeimose. T.y., situacija suponuoja dvigubo stigmatizavimo galimybę.

Socialinės rizikos šeima, suprantama tradiciniu požiūriu, taip pat gali būti pagrįstai laikoma stigmatizacijos procesų tyrinėjimo objektu. T.y. ji atitinka visus stigmos priskyrimo konkrečiai socialinei grupei kriterijus. O Lietuvos atkurtos nepriklausomybės periodu dėl gausios emigracijos atsirado ir naujas socialinės rizikos šeimos porūšis – atotolio šeimos. Atotolio šeimos socialinės grupės objektas yra asmenų grupė, kurioje vienas tėvų (abu tėvai) ir vaikas (-ai) gyvena skirtinguose namų ūkiuose skirtingose šalyse. Šie asmenys suvokia save kaip šeimą (ir artimiausios socialinės aplinkos taip pat laikomi šeima).

Emigracijos procesai taip pat prisideda ir prie mūsų šaliai sąlygiškai naujų stigmatizavimo tautiniu, rasiniu ar religiniu požiūriu procesų. Lietuvoje, ilgą laiką buvusioje homogeniška šali- mi ir praktiškai neturėjusioje kitos spalvos, rasės ar religijos atstovų, tarpkultūrinių skirtumų ke- liami iššūkiai – vis dar naujas reiškinys. Nuolatos vykstanti žmonių migracija, skirtingų kultūrų ir tradicijų samplaika – tai tik keli nesustabdomo globalizacijos proceso padariniai. Šio proceso metu natūraliai kuriasi mišrios šeimos, t. y. šeimos tarp skirtingų rasių ir tautybių žmonių, skir- tingų valstybių piliečių. Net ir tos pačios tautybės ar tos pačios valstybės piliečių šeimos, persi- kėlusios nuolat ar laikinai gyventi į kitas valstybes, taip pat susiduria su kultūrų, tradicijų, teisi- nės aplinkos skirtumais. Europos Sąjungoje (ES) kasmet susituokia 2,2 mln. porų ir net 16 proc. iš jų yra etniškai mišrios šeimos. Trečiųjų šalių piliečių atvykimas į ES šeimos susijungimo pa- grindu įgauna vis didesnę svarbą. 2010 m. ES valstybės narės išdavė apie 2,5 milijono leidimų gyventi. 30 proc. jų išduota šeimos susijungimo pagrindu. Panašios tendencijos stebimos ir Lie- tuvoje, kur per metus išduodama apie 700 leidimų gyventi šeimos susijungimo pagrindu ir prii- mama apie 3000 sprendimų pakeisti leidimą gyventi šeimos susijungimo pagrindu. Etniškai mišrios santuokos neretai susiduria su dideliais sunkumais. Tokiose santuokose pora arba vienas

---

¹⁷Ruškus J. Negalės fenomenas. Monografija. Šiaulių universiteto leidykla, Šiauliai. 2002.

iš sutuoktinių atsiduria naujame gyvenimo kontekste, kuriame ir išryškėja kultūriniai tarpusavio skirtumai, vėliau tampantys nesusipratimų, konfliktų, neretai pasibaigiančių skyrybomis, priežastimi. Tiek mišrios šeimos, tiek Lietuvoje gyvenančios užsieniečių šeimos susiduria su adaptacijos ir integracijos keliamais iššūkiais. Neretai skirtingos tradicijos, kultūriniai ypatumai, religiniai įsitikinimai ir kiti veiksniai tampa nesutarimų tarp skirtingų valstybių piliečių, skirtingų tautybių sutuoktinių dėl teisių ir pareigų vienas kito bei savo vaikų atžvilgiu priežastimi, kurių metu pirmiausia nukenčia socialiai labiausiai pažeidžiamų sluoksnių, t. y. vaikų, teisės ir interesai. Dar viena problema – į kitą valstybę atvykusių užsieniečių šeimų integracija į šalies socialinį, kultūrinį bei ekonominį gyvenimą. Kaip rodo praktika, užsienio šalių piliečiai, integruodamiesi į kitos nei jų kilmės valstybės gyvenimą, vis dar susiduria su vienokio ar kitokio pobūdžio diskriminacija. Tarptautinės migracijos organizacijos (TMO) Vilniaus biuro tyrimo duomenimis, lietuviai, patys būdami viena labiausiai migruojančių visuomenių ES, yra gana neigiamai nusiteikę imigrantų atžvilgiu. Net 57,8 proc. apklaustų Lietuvos piliečių vertina imigraciją į Lietuvą kaip neigiamą reiškinį, o blogiausiai vertinami iš trečiųjų šalių atvykę migrantai (78,1 proc.).¹⁸

Su fizinio kūno negalia glaudžiai susijusi psichinė negalia, kuri sietina jau nebe su fizinėmis stigmomis, o su psichologinėmis. Sociologinėje literatūroje neretai teigiama, kad sutrikusios psichikos asmenys yra viena iš labiausiai stigmatizuojamų visuomenės grupių. Stigma yra didžiausia kliūtis keisti šios grupės asmenų neigiamam socialiniam konstruktui ir įtraukčiai į visuomenę. Stigma – nemaloniausias psichikos ligos padarinys, dažnai pripažįstamas kaip dar viena liga. Tai neigiamas požiūris į psichikos ligos diagnozę turintį asmenį, tai kančia, susijusi su aplinkinių reakcija. Labai dažnai psichikos sutrikimo diagnozė sugadina žmogaus gyvenimą labiau negu pats psichikos sutrikimas. Sergantysis kenčia ne tik nuo būdingų jo ligai simptomų, bet ir nuo stigos, kuri gali pabloginti klinikinę ligos eigą, padidinti jo socialinę atskirtį, kenkti visoms gyvenimo sritims: šeimai, profesinei veiklai ir visuomeniniam dalyvavimui.¹⁹ Šiame kontekste gali būti minima ir mėginusių žudyti asmenų grupė, o taip pat, tik šiek tiek kitu aspektu, ir įvairiomis priklausomybėmis sergantys asmenys. Priklausomybės ligų stigmą iš kitų psichikos ligų skiria tai, kad ją lydi įvairūs su psichoaktyviomis medžiagomis ir jų vartojimu susiję socialiniai reiškiniai. Tyrėjai identifikuoja kelis psichoaktyvių medžiagų vartojimo moralinio vertinimo šaltinius. Psichoaktyvių medžiagų prekybos valdymas laikomas galios simboliu, teikiančiu didelę ekonominę naudą. Be to, psichoaktyvių medžiagų vartojimas yra socialinis elgesys, neretai tampantis socializacijos priemone, kuri gali panaikinti bendravimo sunkumus ir kliūtis bendrumui kurti įvairiose socialinėse grupėse. Akcentuojama ir tai, kad

¹⁸ Sipavičienė A. ir kt. Tarpkultūrinio pažinimo vadovas dirbantiems su trečiųjų šalių piliečių šeimomis. – Vilnius, 2013. P. 9-10.

¹⁹ Šumskienė E., Mataitytė-Diržienė J. Nuo mitų prie tikrovės: psichikos sveikatos vaizdavimas žiniasklaidos priemonėse. – Vilnius, 2013. p. 33-44.

psichoaktyvių medžiagų vartojimas yra siejamas tiek su maisto kultūra ir malonumu, tiek su potencialia žala bei nuodijimusi, todėl yra lemiamas įvairių socialinių draudimų ir taisyklių kompleksas. Galiausiai psichoaktyvios medžiagos vartojimas veikia mąstymą ir jausmus, maskuodamas autentiškus asmenybės ypatumus. Visi šie veiksniai turi įtakos priklausomybei nuo psichoaktyvių medžiagų, kaip moralinio vertinimo objekto, atsirasti įvairiose socialinėse terpėse. Nustatyta, kad priklausomi asmenys labiau smerkiami ir kaltinami dėl ligos atsiradimo, palyginti su kitomis psichikos ligomis sergančiais žmonėmis – priklausomybė dažnai laikoma moraliniu nuosmikiu ir valios stoka. Stigmatizacijos procesas apima ne tik aplinkinių neigiamas nuostatas į sergantį priklausomybe, bet ir stigmatizuojamo asmens jam priskirtų negatyvių savybių internalizavimą. Stigmatizacijos pasekmės tampa žmonių, turinčių priklausomybės ar kitą psichikos ligą, biografijos dalimi, todėl mažėja asmens savigarba ir pasitikėjimas savimi. Kartu sustiprinama žymė, dėl kurios asmuo buvo stigmatizuotas – taip sudaromos sąlygos uždaram ydingam ratui funkcionuoti. Čia išryškėja dar vienas stigmatizavimo proceso aspektas – sunkumai bandant atsikratyti stigmos, net jei nebėra priežasties, dėl kurios ji buvo priskirta. Todėl sveikstantys nuo priklausomybės ir ilgus metus blaiviai gyvenantys žmonės gali susidurti su ne ką mažesnėmis socialinio atstūmimo problemomis kaip aktyvūs psichoaktyvių medžiagų vartotojai.²⁰

Aukščiau minėtas biografinio lūžio terminas analogiškai gali būti taikomas ir kalbėjimui apie sergančiųjų AIDS/ŽIV stigmas. Socialinė ŽIV stigma arba socialinis nusistatymas – tai labiausiai pastebimas skirtumas tarp ŽIV ir kitų žmogaus gyvybei pavojų keliančių ligų. ŽIV stigma yra todėl, kad ši infekcija dažnai žmonių sąmonėje yra siejama su marginalinėmis grupėmis bei nepriimtiniu elgesiu, kuris priverčia žmones nejaukiai jaustis ir meta iššūkį jų požiūriui bei vertybėms. Su ŽIV susijusi stigma veikia visus infekuoto asmens gyvenimo aspektus. Kai kurie žmonės stigmą suasmenina ir jaučia gėdą, kaltę, kas itin veikia jų santykius su aplinka. Asmenys, kurie dėl savo ar partnerio rizikingo elgesio užsikrėtė ŽIV, dėl stigmos dažnai nesikreipia nei medicininės, nei socialinės pagalbos, nes bijo būti atstumti. ŽIV smerkiamas labiau nei kitos ligos (pvz., virusiniai hepatitai B ir C), kuriomis užsikrečiama panašiu būdu, tačiau visuomenės požiūriu, pastarosios – „priimtinesnės“. Dėl minėtų priežasčių, užsikrėtę ŽIV asmenys apie tai nieko nepraneša savo artimiausiems draugams, šeimos nariams, šeimos gydytojams bei patys save izoluoja nuo tų, kurie galėtų suteikti pagalbą.²¹ Panašu, kad tokio pobūdžio stigma vienu metu gali būti laikoma ir socialine, ir psichologine bei tam tikra prasme ir fizine.

Fizinio ar psichinio neįgalumo stigmoms artima senatvės stigma. Senatvės stigma reiškiasi neigiamais bendro pobūdžio vyresnio amžiaus žmonių vertinimais, jiems priskiriamu ligotumu,

²⁰ Jasiukevičiūtė T. ir kt. Būsimų medicininės, psichologinės, ir socialinės pagalbos specialistų požiūris į priklausomybę besigydančius asmenis. // Visuomenės sveikata. 2010 Nr. 3(50). P. 90-99.

²¹ Čaplinskas S. ŽIV ir AIDS atvejo valdymo modelio diegimas Lietuvoje: teorija ir praktika. - Vilnius, 2009. p. 38.

fiziniu ir protiniu nykimu, negebėjimu mokytis, a seksualumu, visuomenėje plintančia gerontofobija (bepriežastine senų žmonių baime), be to, prieštariniais kaltinimais: pagyvenusieji užima darbo vietas ir neleidžia įsitvirtinti jaunimui *versus* pensininkai yra (vis sunkėjanti) našta mokesčių mokėtojams. Tokiu būdu senatvės stigma apima chronologinį (pavyzdžiui, vyresni nei 55 m.), socialinio statuso ir situacinį aspektą.²²

Socialinę stigmą ypač ryškiai reprezentuoja įkalintųjų bei grįžusiųjų iš įkalinimo vietų asmenų grupė. Įkalinimas reiškia ilgai trunkančią, o galbūt netgi nuolatinę atskirtį, kadangi vartotojų visuomenė marginalizuoja tuos, kurie nėra gamintojai – vartotojai.²³ Iš laisvės atėmimo vietų grįžusių asmenų socialinė integracija (kuri turi būti vykdoma nuo pat bausmės paskyrimo) yra glaudžiai susijusi su ekonomine, socialine, sveikatos, kultūros ir kt. gyvenimo sferomis. Iš laisvės atėmimo vietų grįžęs asmenys dažniausiai būna žemesnio išsilavinimo, ir tai yra viena iš priežasčių, trukdančių sėkmingai integruotis į darbo rinką. Darbą galima traktuoti kaip vieną (ir bene pačią svarbiausią) socialinės integracijos priemonę. Susirasti darbo negalintys asmenys patenka į socialinę atskirtį ir „iškrenta“ iš visuomenės ekonominio, kultūrinio, socialinio gyvenimo. Žvelgdami plačiau, matome, kad darbas yra ne tik pajamų šaltinis, bet ir tam tikra priemonė, kuri užtikrina kokybišką socialinę komunikaciją su kitais visuomenės nariais. Reikėtų nepamiršti ir šių asmenų socialinių įgūdžių lavinimo (pvz., savikontrolės, bendravimo ir kt.). Esant pakankamai socialinei komunikacijai asmuo turi galimybę įsitraukti į tam tikrus socialinius santykius, kurių dėka gali būti tęsiamas ir / ar palaikomas integracijos procesas. Sėkminga integracija galima tik tada, kai bus rastas balansas tarp besiintegruojančiųjų ir visuomenės, užimančios gana aktyvią poziciją šiame procese. Siekiant visuomenės ir iš laisvės atėmimo vietų grįžusio individo balanso, ne paskutinėje vietoje turi būti individo savikontrolė ir pastangos elgtis pagal visuomenėje priimtas normas.²⁴

Kalinių grupei artima savanoriškai ar priverstinai besiverčiančių prostitucija asmenų grupė. Prostitucija tarsi yra tabu tema, bet visi apie ją žino ir turi nuomonę. Prostitucija užsiimantys žmonės yra stigmatuoti, paženklinti. Tokie žmonės patiria gėdą ir kaltės jausmą. Stereotipinis žmonių mąstymas apie prostituciją trukdo viešai aptarinėti šią problemą. Visuomenės problema ta, kad ji mato problemą, tačiau negeba jos išspręsti. Tai sudėtingas procesas reikalaujantis pastangų ir laiko. Prostitucijos pasirinkimo galimybę galima paaiškinti ekologiniu požiūriu. Tai aplinkybės, kurios turėjo įtakos tokiai situacijai: probleminė šeima, blogi draugai, netinkami sutikti žmonės ir pan. Dažnai tai laisvai pasirenkamas sprendimas. Prekeiviai stengiasi moterims, kurios yra įtrauktos į prostituciją, išugdyti bejėgiškumą. Tokiu atveju būdamos laisvos moterys

²² Rapolienė G., Ar senatvė yra stigma? Senėjimo tapatumas Lietuvoje. Daktaro disertacija – Vilnius, 2012. P. 11.

²³ Bauman Z. Globalizacija: pasekmės žmogui. – Vilnius, 2008. P. 184-185.

²⁴ Malinauskaitė A., Uscila R. Iš laisvės atėmimo vietų grįžusių asmenų socialinės integracijos problema. //Filosofija. Sociologija. 2010. T. 21. Nr. 4. P. 257-267.

niekur nebėga ir neatsisako prostitucijos. Yra atvejų, kai moterys įsimyli savo pagrobėjus, todėl tokioms moterims ištiesti pagalbos ranką būna dar sunkiau.²⁵ Pastarosioms dviems socialinėms grupėms artima elgetų (vargetų, valkatų, skurdžių) socialinė grupė. Kaip pastebi A. Vosyliūtė, skurdžiai yra ne tik ekonominė ar socialinė kategorija, bet ir susijusių su tam tikra elgsena žmonių sluoksniu. Juos apibūdinant, neretai jiems priskiriama bejėgiškumo, nereikšmingumo, galimo nusikaltimo, nelaimės, nutolimo, neatsakingumo būklės. Galimi įvairūs tapimo vargeta būdai, skirtingos jų socialinio „nusiritimo žemyn“ istorijos. Tai gali būti susiję ir su tuo, jog šiuolaikinėje visuomenėje daugelis žmonių patiria nuolatinį socialinį, ekonominį, politinį, kultūrinį spaudimą, iškyla daug įvairių grėsmių ir pavojų: nedarbas, ligos, šeimos iširimasis, turto praradimas, artimųjų netektis ir pan.²⁶

Pastaruoju metu ypač daug pozityvaus ir negatyvaus dėmesio skiriama homoseksualių žmonių socialinių grupių situacijai šių dienų visuomenėje aptarti, tyrinėti. Kaip teigia J. Lozovskaja, homoseksualumas – vienokiu ar kitokiu pavidalu – egzistavo nuo pat žmonijos pradžios. Beveik visada šalia jo egzistavo ir jį ženklinanti stigma, kurios turinys epochų eigoje iš dalies keitėsi. Pradedant Viduramžiais ir baigiant Naujajam laikui, homoseksualumas būdavo traktuojamas kaip nuodėmė, amoralumas, iškrypimas, pasileidimas, psichinė liga. Priklausomai nuo homoseksualumo supratimo, keitėsi ir gydymo-baudimo būdai. Homoseksualiems asmenims būdavo atviros visos psichiatrinės, kalėjimų durys. Tylos, ignoravimo ir vengimo neužtekdavo įveikti homoseksualumo keliamai baimei. Fanatišką nusiteikimą homoseksualių asmenų atžvilgiu skatina ir homoseksualizmo keliamą grėsmę daugelyje šiuolaikinių šalių egzistuojančiai valdžios struktūrai. Mes gyvename tokioje kultūroje, kurioje vyrams vis dar priskiriamas dominuojantis vaidmuo, nepriklausomybė ir valdymas, o moterims – paklusnumas, pasyvumas ir jausmingumas. Gėjai ir lesbietės yra kaip akibrokštas tokiam vaidmenų pasiskirstymui, todėl visuomenei jie yra nepatogūs ir kelia grėsmę. Daugumos nusiteikimą prieš homoseksualizmą skatina ir vidiniai psichologiniai veiksniai – užgaunami narcisistiniai jausmai ar latentiniai homoseksualiniai polinkiai.²⁷

Kaip matyti iš aukščiau pateikiamos informacijos, visuomenė nepalankiai vertina stigmatizuotus žmones dėl įvairių priežasčių. Viena iš jų susijusi su asociuotąja stigma (ji atsiranda tuomet, kai nestigmatizuotas žmogus pradeda bendrauti su stigmatizuotuoju, ir jam yra priskiriami to žmogaus stigmos bruožai, jis visuomenės akyse lyg susitapatina su asmeniu, turinčiu minėtų

---

²⁵ Skistenytė M. Prekyba moterimis: stigma ir socialinis jautrumas. [žiūrėta 2013-10-20]. Prieiga per internetą: <http://archyvas.etaplus.lt/layout/set/print/Gyvenimo-budas/2010-metai-lapkricio/Prekyba-moterimis-stigma-ir-socialinis-jautrumas>.

²⁶ Vosyliūtė A. Varguomenė: būtis ir egzistenciniai išgyvenimai. //Filosofija, sociologija. 2002. Nr. 4. P. 23-30.

²⁷ Lozovskaja J. Socialinės atskirties pasekmės homoseksualių asmenų psichinei sveikatai. //Žingsnis socialinės aprėpties link. – Vilnius, 2006. P. 41-57.

problemų). Be to, dažnai bendraujančius su psichologinę stigmą turinčiu žmogumi lydi baimė, kad jis gali tapti neprognozuojamas, kelti grėsmę gyvybei, sveikatai, turtui (tai itin dažnai pasitaiko bendraujant su buvusiais kaliniais, narkomanais). Gydytojos Rosalynn Carter ir Susan K. Golant savo knygoje „Pagalba sergančiajam psichikos liga. Tyrimo ir gydymo naujovės; Kaip gauti tinkamiausią pagalbą; Psichikos ligos stigmos įveikimas” rašo: „Kodėl sergantieji psichikos ligomis yra niekinami – atstumiami, diskredituojami ir žeminami? Jų elgesys ar išvaizda skiriasi nuo daugumos žmonių, kurie yra sveiki, todėl jie ir kelia baimę. Esama sudėtingų psichikos ligų, ir jomis sergantys asmenys gali šokiruoti keistais simptomais ir elgesiu, kurie mums kelia baimę ir neigiamas emocijas, gąsdina mus. Mes instinktyviai bijome to, ko nesuvokiame”.²⁸

Instinktai yra įvardijami tarp svarbiausių neigiamų stigmų ir stigmatizuotojų vertinimų sukėlėjų. Toje pačioje knygoje yra pateikiamas pavyzdys, kuris itin aiškiai ir tiksliai tai paaiškina ir argumentuoja: „Antai miške vaikšto du vyrai – violetinis ir geltonas. Kiekvienas jų mano esąs vienintelis žmogus žemėje. Jie ir yra vieninteliai, tačiau to nesuvokia: vienas kito jie nėra matę. Geltonasis eina medžioti, pasuka į kitą pusę, ir sutinka violetinį vyrą. Instinktas – ne protas jį vers užimti gynybinę poziciją. Violetinis žmogus pagalvos: kažkas nepažįstamo! Štai kodėl sunku kovoti su stigma – nes dalis jos yra instinktyvi < ...> Štai kodėl žinios išsklaido baimę”.²⁹

Apibendrinant darytina išvada, kad bene dažniausiai stigmatizuotojo atstūmimas įvyksta dėl baimės ir nežinojimo, o ne dėl realaus jo keliamo pavojaus, kuris dažniausiai yra itin perdėtas. Siekiant integruoti šiuos žmones į visuomenę, pirmiausia reikia pradėti ją šviesti šiais klausimais, parodyti, kad stigma nėra pavojinga, užkrečiama. Stigmatizuotam žmogui aplinkos neigiama reakcija į jį tik dar labiau komplikuoja esamą situaciją, verčia jį slepti savo stigmą, jos gėdytis, o tai priveda prie dar didesnių psichologinių problemų, kurios sergančiajam užkerta kelią į pasveikimą.

---

²⁸ Carter Rosalyn, Golant K. Susan *Pagalba sergančiajam psichikos liga. Tyrimo ir gydymo naujovės; Kaip gauti tinkamiausią pagalbą; Psichikos ligos stigmos įveikimas* 218 psl. , 2002, Vilnius.

²⁹Ten pat

2. PSICHOLOGINIO PAŽEIDŽIAMUMO IR ASMENS TAPATUMO TRANSFORMACIJOS

2.1. Tapatumas kaip socialinio identiteto procesas

Asmens tapatumas – tai subjektyvus savęs, kaip individo, derinančio įvairius socialinius vaidmenis, supratimas, gebėjimas apibūdinti save, atsakant į klausimą, „kas aš esu?“ ir atsakymus derinti tarpusavyje. Pirmasis šią savoką pavartojo psichoanalizės pradininkas Zigmundas Froidas. Anot jo, taip vaikas įgyja savo tapatumą, gaudamas jį iš jo aplinkoje esančių reikšmingų asmenų (tokiu būdu jis suvokia savo lytinį tapatumą). Tačiau daug išsamiau šią savoką išplėtojo ir apie tai daug publikacijų, knygų parašė amerikietis psichologas James Marcia.

Pirmiausia jis išskyrė du pagrindinius tapatumo kriterijus: įsipareigojimų tam tikrai sričiai ir tapatumo alternatyvų tyrinėjimą. Pagal šių kriterijų buvimą arba nebuvimą, J. Marcia išskyrė keturis asmens tapatumo lygmenis:

Neaiškus tapatumas – tai atvejis, kai asmuo nėra įsipareigojęs kokiai nors sričiai, nesvarsto ir neigia poreikį mąstyti apie savo asmeninius tikslus bei vertybes, nedaro jokių tvirtų sprendimų, kad įgyvendintu savo pasirinkimus. Jis nesirūpina savo gyvenimo kryptingumu apibrėžimu, jaučia negalįs savo padėties kontroliuoti.

Užsisklendimas – tai lygmuo, apibūdinamas kaip įsipareigojimas kokiai nors sričiai, nesvarstant alternatyvų. Šioje būsenoje esantys žmonės įgyvendina tam tikrus tikslus ar vertybes, asmeniškai jų neapmąstydami. Šioje būsenoje žmogus siekia būti toks, kokį jį nori matyti aplinkiniai (tėvai, draugai, kiti reikšmingi asmenys).

Moratoriumas – pereinamoji būsena, būdinga žmonėms aktyviai kuriantiems savo tapatumą. Šią būseną išgyvenantys žmonės aktyviai tyrinėja alternatyvas, mėgindami rinktis kurią nors iš jų. Moratoriumo būsena mažiausiai stabili, kartais ji dar vadinama krize, nes siejasi su troškimu ką nors savo gyvenime pakeisti.

Pasiektas tapatumas – būsena būdinga žmonėms, išgyvenusiems kritinį periodą ir po tam tikrų apmąstymų bei tyrinėjimų tvirtai apsisprendusiems. Šiame lygmenyje esantys asmenys yra rimtai apsvaistę skirtingas požiūrių ar įsitikinimų sistemas ir pasirinkę vieną, kuriai yra įsipareigoję. Tvirtas apsisprendimas ir tikrumas dėl savo pasirinkimo skiriasi nuo užsisklendimo lygmeniui būdingo nelankstumo ir teisuoliškumo. Šioje būsenoje esantys žmonės turi savo pasaulėžiūrą ir mažiau priklausomi nuo aplinkinių nuostatų. Šis lygmuo nereiškia tapatumo raidos pabaigos. Asmuo gali vėl pradėti svarstyti alternatyvas, jei ankstesni sprendimai pasirodo netinkami.³⁰

Stigmuoti žmonės gali būti priskiriami visoms šioms kategorijoms, tačiau arčiausiai yra pasiekto tapatumo lygmuo, nes toks žmogus yra pasiekęs ir išgyvenęs savo kritinį periodą (pavyzdžiui: alkoholikas, išsigydęs nuo alkoholizmo, ir grįžtantis į visuomenę ir normalų socialinį gyvenimą), be to, įsipareigojęs vienai įsitikinimų sistemai (šiuo atveju – blaivybei). Iš dalies galima teigti, kad pats žmogaus virtimas stigmuotu yra savo tapatumo ieškojimas, perėjimas per skirtingus tokių paieškų psichologinius bei socialinius etapus ieškant atsakymo į klausimą „kas aš esu?“. Tapimas alkoholiku gali būti susijęs su tam tikrais genetikos ir charakterio bruožais bei santykiu su asmenį siejančia aplinka. Medicinos tinklapiu straipsnyje apie priklausomybes (iš kurių viena – alkoholizmas), teigiama: „Svarbūs genetiniai faktoriai, nustatyta, kad sergančių alkoholizmu giminių tarpe šis susirgimas dažnesnis 7 kartus. Taip pat svarbūs tokie charakterio bruožai kaip uždarumas, egocentrizmas, nekantrumas, pernelyg didelis pasitikėjimas savimi, kt. Dažniau šia liga susergera melancholikai ir cholericai. Neigiamą įtaką turi

---

³⁰Priega internetu: http://www.sevencounties.org/poc/view_doc.php?type=doc&id=41164&cn=1310. Žiūrėta 2013 05 12

nedarbas, neužtikrintumas savo ateitimi, prasta materialinė padėtis, kai šeimoje girtaujama, nesirūpinama vaikais“.³¹

Socialinio identiteto paieškos ryškiausiai pasireiškia būtent vaikams, paaugliams, kuriems itin aktualus klausimas yra kaip pritapti prie visuomenės, draugų, bendramokslų. Vaikai kopijuoja savo tėvų elgseną, moralines vertybes, būdami su draugais „skolinasi“ tam tikras jų identiteto, taip siekiant pritapti prie būtent tos socialinės grupės. Tačiau sklandus socialinis tapatumas ir savęs identifikavimas aktualus ne tik vaikams ir paaugliams, tačiau ir suaugusiems, kurie dėl tam tikrų aplinkybių negali savęs prisikirti prie pasiekto tapatumo lygmens. Tad šios savęs paieškos neretai ir tampa tuo veiksmu, kuris asmenį paverčia stigmatuotu, o ši būseną yra sudėtinga psichologiškai, įtakojanti asmens elgseną, savivertę, ryšį su aplinka.

2.2. Psichologinė stigos įtaka asmens elgsenai, savivertei

Nacionalinis psichikos sveikatos informacijos centras prie JAV sveikatos ir žmogiškųjų paslaugų departamento 2003 m. pranešime apie stigmas ir stigmatizuotus žmones konstatavo: „Stigma – tai nėra tik blogi žodžiai. Stigma susijusi su nepagarba. Tai neigiamų etikečių klijavimas, siekiant įvardyti, kad žmogus turi psichikos sveikatos problemų. Stigma – tai barjeras. Stigos baimė ir dėl jos kylanti diskriminacija atima drąsą psichikos sveikatos problemų turintiems asmenims ir jų šeimoms kreiptis pagalbos.“³² To pasekoje, vietoje vienos problemos – stigos – atsiranda dar keletas: tai baimė būti atstumtam, nesuprastam, diskriminuojam. Psichiatras doc. med. dr. Arūnas Germanavičius teigia: „Stigma, kaip psichikos ligos padarinys, neretai vadinama dar viena liga, kuri iš karto užgriūva žmogų, susirgusį psichikos liga. Visuomenė ir bendruomenė neslepia neigiamų nuostatų. Žmogus jaučia, girdi, mato, kaip reaguoja šeima, artimieji, kaimynai, bičiuliai, bendradarbiai, galop žino, kas apie psichikos sveikatos problemų turinčius asmenis yra rašoma, kaip apie juos atsiliepiama viešojoje erdvėje, kaip jie rodomi televizijos siužetuose. Tokia aplinkos reakcija sukelia kančios, gėdos, bejėgiškumo jausmus. Taigi asmuo kenčia ne tik nuo psichikos sveikatos problemų ar psichikos ligos simptomų, bet ir nuo stigos. O tai savo ruožtu gali turėti įtakos psichikos problemų gilėjimui arba pabloginti psichikos ligos eigą“.³³

Visi išvardinti psichologiniai niuansai sutrikdo normalias žmogaus funkcijas ir siekius socialiniame gyvenime. Dėl savo stigos jam yra sunku bendrauti, ieškoti darbo, partnerio. Nepasitikėjimas savimi ir gėdos jausmas tampa nuolatiniiais stigmatuoto žmogaus palydovais. Kadangi šiuolaikinėje visuomenėje siekiamybė yra gražus, pasitikintis savimi, veiklus, visur

³¹Prieiga internetu: http://ligos.sveikas.lt/lt/ligos/psichikos_ligos/alkoholizmas. Žiūrėta: 2013 05 12

³²Prieiga internetu: http://www.old.gip-vilnius.lt/leidiniai/GIP_mokymai.pdf. Žiūrėta 2013 05 10

³³Prieiga internetu: http://www.old.gip-vilnius.lt/leidiniai/GIP_mokymai.pdf. Žiūrėta 2013 05 10

spėjantis, iškalbingas, pasiturintis žmogus, kontrastas tarp tokio idealo ir stigmą turinčio žmogaus yra itin didelis. Pasak psichologės Rimos Breidokienės, būtent šis kontrastas labai sumenkina šią problemą turinčio asmens savivertę: „Kiekvienas iš mūsų turime idealųjį Aš – tai yra tokį Aš, kokį norėtume save matyti. Kuo didesnis skirtumas tarp idealaus Aš ir realaus Aš, tuo labiau individas yra nepatenkintas savimi ir savo pasiekimais. Idealusis Aš yra dažnai susijęs su kultūrinėmis normomis, elgesio standartais, taisyklėmis, priimtomis konkrečioje visuomenėje. Veikiant socialiniam pastiprinimui šie kultūriniai idealai laikui bėgant tampa asmeniniais idealais. Iš čia seka paprastas „receptas“ savivertei kelti – mažinti skirtumą tarp idealaus Aš ir realaus Aš, mažinti sau keliamus reikalavimus ir nepagrįstus lūkesčius“.³⁴

Kiekvieną socialinę grupę stigmos paveikia skirtingai: psichikos ligoniai užsisklendžia savyje jausdami, kad visuomenė jų šalinasi ir bijo. Nors tik retas psichikos ligonis kelia realią grėsmę. Dažniausiai ši fobija gimsta iš nežinojimo, informacijos apie tam tikras ligas trūkumo. Tiksliausiai apie stigmos įtaką pačiam stigmatuotajam gali pasakyti tik jis pats, apie tai informuodamas sveikuosius ir siekdamas sulaužyti tam tikrus neigiamus stereotipus:

„Edmundas Mažonas susirgo būdamas 12-os metų ir iš bendraamžių dažnai sulaukdavo pašaipų: „Juokingiausia tai, kad tos pašaipos rodydavo visišką neišmanymą - jie painiodavo „psichą“ su „psichiatru“. „Ei, sakydavo jie, tu psichiatras, tau reikia važiuoti į Vasaros 5“. Kai suvokiau, kad sergu, stengiausi perskaityti kuo daugiau literatūros ir užsisklendžiau. Vėliau atsirado geresnių vaistų, pradėjau vartoti antidepresantus, pagerėjo būklė, baigiau vidurinę, sukūriau šeimą. Anksčiau maniau, kad susirgti psichine liga - tai tolygu nieko negalvoti, nesuvokti, tik strakalioji ir kvailioji. Anaiptol taip nėra. Reikia išgyventi vidinį pragarą, išverti ilgai trunkančią depresiją.<...> E. Mažonas pripažįsta, kad nesijaučia ignoruojamas ar kaip kitaip vertinamas dėl savo ligos. „Jei stigmatuojį pats save, iškreipi visuomenės reakciją, požiūrį į save. Esu ne kartą viešai kalbėjęs ir neslepiu savo ligos. Nė vienas kaimynas nėra man pasakęs nieko bloga. Dėl ligos neturiu jokių nuolaidų ir studijuodamas universitete.“ Edmundas linksmiai priduria, kad nesivaržo dėl savo drebančių rankų parduotuvėje, nes gal šalia stovi kitas, kuriam taip pat dreba rankos, tik dėl kitų, visiems žinomų, priežasčių“.³⁵

Kita psichikos ligą turinti moteris Monika Nemanytė savo stigmą įvardija gerokai skaudžiau: „Stigma - tai, kai niekas manęs rimtai nevertina; tai negebėjimas susirasti darbo, nes kiti bijo mano ligos; kai kiti žmonės vengia manęs, nes geriu vaistus; kai žiniasklaidos priemonės kaltina psichikos ligonius dėl visko, kas nutinka bloga; tai neįautrumas ir baimė, kurią matau kitų akyse,

³⁴Prieiga internetu: http://www.psyvirtual.lt/straipsniai/pasitikejimas_savimi.html. Žiūrėta 2013 05 11

³⁵Prieiga internetu: <http://www.club13.lt/straipsniai/III.htm>. Žiūrėta 2013 05 11

kai jie sužino apie mano problemą; tai nepagarba mano asmeniui, atimta mano teisė į žmogaus orumą; kai kiti sako, kad psichikos ligos neturi nieko bendra su jais pačiais“.³⁶

Kita itin dažnai pasitaikanti stigma kyla dėl priklausomybių, tarp kurių daržniausiausia - alkoholizmas. Šia liga sergantis žmogus kurį laiką dar būna socialiai aktyvus, tačiau ilgainiui alkoholį ir darbą, pareigas šeimoje suderinti darosi vis sunkiau. Pasak priklausomybių psichiatrės Vidos Reklienės, žmonės daug labiau šalinasi narkomanų nei alkoholikų, nors realiai abu šie dalykai yra priklausomybė tam tikroms svaigiosioms medžiagoms: „Ar išskaluotas alkoholizmo reiškinys tapęs įprastesniu, visiems žinoma, kad alkoholizmas – liga? Ar artimiesiems lengviau pasakyti, kad esi alkoholikas nei narkomanas? O gal artimiesiems lengviau „prisijaukinti“ mintį, kad šeimos narys priklausomas nuo alkoholio nei narkotikų? O gal pasirinkimą gydytis alkoholizmą lemia tai, kad ši priklausomybė lengviau „leidžiasi“ gydoma? <...> Išties alkoholizmas dažniau įvardijamas kaip liga. O štai daugeliui įprastesnė mintis, kad „narkomanais“ tampama savu noru. Narkotikus vartojantys įsivaizduojami agresyvesniais, galinčiais užpulti, apvogti dėl dozės... Taip pat, jei asmuo turi priklausomybę nuo alkoholio, artimiesiems ją lengviau pastebėti – juntamas kvapas, matoma išoriškai, randami buteliai“.³⁷ Ši stigma priskiria žmogui savybes, kurių jis galbūt net neturi – agresiją, grėsmingumą. Nors ne visi priklausomybę turintys asmenys, kaip ir psichikos ligoniai, yra agresyvūs. Tačiau žmonių baimė ir žinių trūkumas stigmatuotajam tik dar labiau apsunkina ne tik priklausomybės atsisakymą, bet ir adaptaciją normaliaame socialiniame gyvenime

3. STIGMOS REIŠKINIO INTERPRETACIJOS MENE

Skausmas, kančia, įvairūs išgyvenimai (dvasinės stigmos) yra stiprus kūrybinis akstinas. Alfonsas Grauslys leidinyje „Laiškai lietuviams“ pateikė tris pagrindinius kūrybą skatinančius veiksnius :

- „kančia palankesnė kūrybai negu gerovė;
- nelaiminga meilė kūrybingesnė už laimingą;
- gilus religingumas kūrybingesnis už netikėjimą.“³⁸

---

³⁶Ten pat

³⁷Prieiga internetu: <http://www.knypava.lt/2012/07/17/ar-gydytis-priklausomybe-vis-dar-egzotiska/>. Žiūrėta 2013 05 11

³⁸Prieiga internetu: <http://laskailietuviams.lt/index.php/1959m-7-liep-rugp/1321-kurybos-saltiniai>. Žiūrėta 2013 05 08

Ten pat juos pakomentavo išsamiau: „Anot krikščionybės mokslo, didžiausio dvasios atsinaujinimo arba dvasinės kūrybos šaltinis yra Kristaus atperkamoji kryžiaus mirtis, taip ir kiekviena kūryba yra atžymėta kūrėjo krauju. Be savęs atsižadėjimo ir pasiaukojimo negalima sukurti jokios vertybės. Bet to dar ne gana: kančia yra palankesnė kūrybai negu gerovė. Tai aiškėja, kai prisimename, kad laimė ir gerovė ugdo egoizmą, tingumą, pasitenkinimą esamu stoviu ir pasyvumą. O tokie nusiteikimai yra kaip tik priešingi aktyvumui ir kūrybai. Tai yra neproduktingas užsidarymas egoizmo kiaute. O kančioje žmogus, duždamas savyje, ieško atramos taško šalia savęs, atsiveria kitiems ar kam kitam ir pradeda ieškoti išeities, tai yra aktyviai, kūrybingai nusiteikia. Kaip audrai sujudinus jūros vandenį, jie nekartą į krantą išmeta jūros dugne slypėjusius turtus, taip ir kančia pažadina kūrybą”.³⁹

Šiame darbo skyriuje dėmesys skiriamas ne tik stigmos interpretacijai tradicinėje dailėje, tradiciniame mene, bet ir šiuolaikinėje dailėje, tekstilėje, teatre, kine, literatūroje. Pastarosios interpretacijos darbu aktualesnės. Kalbėti apie stigmą dailėje ir tekstilėje pasirinkta dėl to, kad pats stigmos reiškinys pirmiausia yra susijęs su vaizdu, t.y. su tam tikru matymu. O tai, ką galvojame apie šį reiškinį, kokį santykį su juo turime, paprastai išsakome žodžiu. Dėl šios priežasties taip pat pasirinktas kalbėjimas apie literatūrą, teatrą, kiną

3.1. Menas kaip psichoterapija stigmatizuotiesiems

Psichinė liga, „normalumo“ ir „nenormalumo“ skirtis iki šiol tebejaudina daugelį mūsų, nepaisant visuomenėje plintančių tolerancijos idėjų. Tai bene pikantiškiausia tema masėms greta nusikaltimų, sekso, kruvinių karinių konfliktų, tautinės, rasinės nesantaikos. Žmogus, palietas dvasinės negalios, įgyja stigmą, kurią neša per gyvenimą, dažniausiai sukeldamas aplinkinių apkalbas ir įtarumą. Priėjimas prie stigmatuoto žmogaus – itin sudėtinga užduotis ne tik artimiesiems, bet ir visiems, aplink jį esantiems. Tam, kad padėtum problemų turinčiam žmogui, turi žinoti apie jo dvasinę savijautą, išgyvenimus. Tačiau tiek dvasinę, tiek psichologinę turintis asmuo retai kada nori apie tai kalbėti. Tad reikia ieškoti metodo, kuris padėtų tokiam žmogui atsiverti. Ir vienas iš veiksmingiausių būdų – meno terapija.

Menas – tai ne tik estetika ar pramoga, tai ir puiki bendravimo, adaptacijos visuomenėje ir pasveikimo priemonė. A. Gaižutis knygoje „Meno sociologija“, remdamasis prancūzų filosofo ir menotyrininko Charles Lalo mintimis, pabrėžia, kad meno kūriniai, atliepiantys estetinei normai, visuomenės gyvenime atlieka penkias esmines funkcijas: 1) pramoginę (meno kūryba ir kūrinio suvokimas – neatsiejami nuo žaidimo; žmogus, būdamas įnikęs į žaidimus, kažkurį laiką užmiršta savo praktinį gyvenimą; stebėdamas meno kūrinį, jis tarsi nutolsta nuo realaus

---

³⁹Ten pat.

gyvenimo, pajunta dvasios pilnatvę); 2) katarsinę (aistrų išgryninimas, apvalymas nuo neigiamų, nedorovingų potraukių); 3) techninę (menas laikytinas savita dvasios technika; kiekviena meno šaka – tai vis kitokia dvasios technika; ši funkcija atskiria meną nuo kitų kultūros sričių); 4) gyvenimą suidealinančią (menas suidealina individualias ir kolektyvines gyvenimo formas, teikia žmonėms teigiamų herojų ir jų puikios elgsenos pavyzdžių); 5) gyvenimą suintensyvinančią (žmogus, suvokdamas meno kūrinį, stipriau jaučia ir labiau suvokia pačią tikrovę; būtent čia ir slypi meno ir gyvenimo sandūra).⁴⁰

Visos šios funkcijos veda prie to, kad pirmiausia reikia paskatinti stigmuotą žmogų tiesiog atsipalaiduoti, nusiraminti, kiek primiršti savo stigmą. Viskas turi būti daroma lyg žaidimo forma, ir to pasėkoje prieinama iki konkretesnio tikslo – padėti žmogui atsiverti, susitaikyti su savo padėtimi ir pakeisti į ją požiūrį. Užsiėmimas menine veikla ne tik keičia žmogaus psichologiją, bet ir skatina atrasti daugiau ir įvairesnių emocijų, kurios padeda nukreipti mintis nuo savo skaudulių.

Psichologas A. Pilypaitis pabrėžia, kad meno terapija suteikia galimybę sumažinti prieštaravimą tarp to, kaip norėtumėme elgtis ir jaustis ir to, kaip mes elgiamės, norėdami įtikti kitiems žmonėms. Jos pagalba žmogus išdrįsta pasirodyti pasauliui toks, koks yra iš tikrųjų, bent jau vaizduotėje žmogus atkuria tai, kas yra prarasta ar buvę praeityje. Meno terapijos užsiėmimų metu jis atsigręžia į nutrūkusius santykius ir pabendrauja su tuo, su kuo jis nebepalaiko ryšių, atkuria nemalonią, trikdančią sceną, įvykius, kurie neleidžia gyventi toliau. Žmogus gali padėti saugiai vaizdais išreikšti tai, kas jį baugina. Taigi, meno terapijoje, svarbu ne tai, kas pavaizduota ar kaip pavaizduota, bet tai, kaip apie vaizdinį ar išgirstą muzikos kūrinį kalbama.⁴¹

A. Vilkėlienė apie meno terapiją, jos trukmę ir tiek dvasinį, tiek fizinį poveikį, sako: „Suvokęs meną, žmogus galėjo pasakyti „Aš esu“. Nors greitų rezultatų šioje srityje tikėtis sunku, tačiau ilgalaikė meno nauda neabejojama. Menas metų metais tobulina žmogaus nervų sistemą, ir jo poveikis pastebimai išryškėja visame asmenybės raidos spektre: nuo motorinių įgūdžių lavinimo iki emocinės pusiausvyros tobulėjimo. Simbolių kalba (garsai, spalvos, judesys) žmogui padeda reikšti jausmus, netgi tuos, kuriuos jis pats kartais sunkiai suvokia. Tai ypač svarbu, kai yra neišsivysčiusi žodinė kalba, sutrikusi klausa, intelektas. Planuojant ir organizuojant neįgaliųjų meninį ugdymą, daugiausia dėmesio kreipiamas į jų asmenybės ypatybes, socialinių interakcijų galimybes, ugdomojo turinio vertybių skalę. Jausmų kultūra ir jos ugdymas – idealų, svajonių, nuoširdumo, atvirumo puoselėjimas, kuris įmanomas tik suvokus žmogaus stipriausias savybes, meninius interesus“.⁴²

⁴⁰Gaižutis Algirdas. *Meno sociologija*. 64-65 psl., 1998, Vilnius

⁴¹Prieiga internetu: <http://nesnausk.org/klinikine-psichologija/2008/10/05/meno-terapija/>. Žiūrėta 2013 05 13

⁴²Vilkėlienė Aldona *Specialioji meno edukologija. Estetikos, terapijos ir ugdymo aspektai* 8-9 psl., 2007, Vilnius

Kartais šios terapijos turi tęstinumą – darbai eksponuojami parodose, galerijose. Rokiškio psichiatrijos ligoninėje besigydančių pacientų kūrybos darbai buvo eksponuojami parodoje, kuri vadinosi „Menas prieš stigmą“. Jos tikslas - pristatyti visuomenei psichikos negalią turinčių asmenų kūrybą, siekti mažinti stigmą bei diskriminaciją.⁴³

3.2. Stigmos refleksija literatūroje, teatre, kine

Pastaraisiais dešimtmečiais ypač gausiai leidžiama lietuvių autorių ir užsienio autorių įvairaus lygio, įvairios kokybės grožinės, biografinės, populiariosios psichologijos (motyvacinės) literatūros, vienokiu ar kitokiu būdu susijusios su stigmos (prostitucijos, priklausomybių, kalėjimo, rizikos šeimų ir pan.) tema. Kalbant apie užsienio autorių literatūrą, susijusią su šia tema, tai neretai susidaro įspūdis, kad tam tikri kūriniai pasirinkti išversti į lietuvių kalbą ir paskelbti Lietuvoje labiau dėl to, kad patrauktų didesnę skaitytojų ratą ir iš to būtų gaunama maksimali ekonominė nauda. T.y. tam tikras šokiruojančių dalykų skelbimas, be gilesnio jų pažinimo, visada yra atsiperkantis. Tokių leidinių sukeltas įspūdis – trumpalaikis, t.y. iki kito šokiruojančio teksto. Kita vertus, neretai tokie kūriniai yra ne patys savaime patraukiantys dėl savo turinio, o – dėl sumaniai parengtos reklaminės kampanijos. Giliu ir kokybišku stigmos tematikos tyrinėjimu, mūsų manymu, pasižymi vadinamoji postmoderni H.Kunčiaus, J. Kunčino, R.Šerelytės, V.Juknaitės, J.Ivanauskaitės kūryba. O bene pačiu chrestomatiškiausiu, šiuo požiūriu, atveju mūsų literatūroje laikytinas I. Simonaitytės atvejis.

Ieva Simonaitytė niekad neslėpė, kad iš vaikystės buvo luoša (be to, nuolat susidurianti su socialinės atskirties problema dėl to, kad augo nepilnoje šeimoje, t.y. tik su motina), dėl kaulų džiovos visą gyvenimą sunkiai vaikščiojo, todėl didžiąją dalį kūrinių („Vilių Karalių“, „Pikčiurnienė“, autobiografinę trilogiją „...O buvo taip“, „Ne ta pastogė“, „Nebaigta knyga“) parašė nesikeldama iš ligonės lovos, retai išeidama iš namų. Fizinė negalia visada buvo ta „buitinė detalė“, kuri ne tik koregavo rašytojos kūrybinius planus, rašymo tempą, bet ir buvo suformavusi jos asmenybinį ir kūniškąjį tapatumą, bene ryškiausiai atsiskleidusį autobiografinėje trilogijoje. Neįgalaus kūno asmens tapatybė (kaip ir apskritai asmens tapatybė) yra sudėtinga ir kintanti. Jos apibrėžtys paslankios, sąlygojamos daugybės ypatybių, kurios skirtingose situacijose įgyja vis kitus statusus. Neįgalaus asmens savivokoje kūnas yra jei ne centrinis, tai neabejotinai svarbus tapatumo akcentas. Neįgalaus kūno *įsmeninimas* yra sudėtingesnis nei sveiko kūno. Pirmiausiai todėl, kad kūno negalia suproblemina kinestetinio (laisvai judančio) kūno kaip *aš galiu* sampratą. Veiksmai ir jautimai, kuriuos kiekvienas žmogus patiria kasdien (eina, mato, girdi, kalba) yra substantyvus kūno galios požymis. Jo akivaizdoje negalia

⁴³Prieiga internetu: <http://www.lmb.lt/index.php?1175659756>. Žiūrėta 2013 05 13

(*negalėjimas* eiti, matyti, girdėti, kalbėti) tampa „kūno technikos“ pažeidimu, ribojančiu kūno judesių ir jutimų laisvę bei jos sąlygojamą asmens valią. Taigi neįgalus asmuo savo kūną pirmiausia jaučia ne kaip *aš galiu*, bet kaip *aš negaliu*. Ši patirtis svarbi asmens tapatumui, ypač jei galvosime apie kasdienę elgseną, socialinę ir kultūrinę raišką. Tačiau visais atvejais yra neišvengiamas psichologinis individualių kūno galimybių *pažinimas* ir *pripažinimas*. Kitaip tariant, neišvengiamas kūno negalios įsisąmoninimo (jos įsameninimo) procesas, kuris paprastai būna ilgas ir sunkus.⁴⁴

Stigmos refleksijai teatre ir kine pristatyti, mūsų manymu, labai tiktų aktorius B. Whishaw atvejo pristatymas. B. Whishaw atvejis paprastai siejamas su labai lieso, nevyriško, trapaus ir pažeidžiamo vyro kūnu. Įdomu, kad ilgiausiai egzistuojantis Whishaw gerbėjų blogas vadinasi „pažeidžiamas ir liesas“ (*vulnerable and thin*). Svetainėje <http://sociologai.lt> yra paskelbtas sukrečiantis Liz Eckhart (Pietų Oregono universiteto profesorė, dėstanti literatūros, kino ir medijų studijas, populiariosios kultūros studijas) vizualinis esė apie šio aktorius kūną. B. Whishaw kūnas čia nagrinėjamas kaip atvejis, įkūnijantis vis labiau į kiną ateinančio trapaus vyriškumo tipą. Kai kuriomis minėto esė idėjomis⁴⁵ pasinaudosime ir savo darbe. Pirmas pagrindinis Whishaw vaidmuo scenoje buvo asmens, išgyvenusio Aušvice, spektaklyje pagal Primo Levi autobiografiją *If This is a Man*. Taigi - esminis yra klausimas „ar tai yra vyras?“. Aktoriaus kūnas provokuoja ir kelia nerimą dėl to, jog jo liesumas, trapumas ir užuominos apie silpnumą trina ribas tarp suaugusiojo ir vaiko, vyro ir moters, ir, galbūt, net tarp žmogaus ir *kito* (3 pav.). Whishaw kūnas suteikia režisieriams ir operatoriams įrankį, kurio pagalba galima pavaizduoti tam tikrą komplikotą vyriško įsikūnijimo tipą. Vyriškas kūnas filmuose dažniausiai pateikiamas siekiant pademonstruoti jo jėgą: įtrintas aliejumi ir gražus ar sumuštas ir raumeningas, pavyzdžiui, kaip A. Schwarzeneggerio ar D. Craigo. Tačiau su Whishaw kūnu elgiamasi kitaip – ne kaip su troškimo, bet kaip su gailesčio objektu. Vėl ir vėl režisieriai jį išrengia ir sumuša. Tarsi režisieriams būtų įdomu, kodėl tai žiūrovą jaudina.

---

⁴⁴Birgerytė A. Kūno negalios įsameninimas Ievos Simonaitytės kūryboje.//Colloquia. 2007. T. 18. p. 27-57.

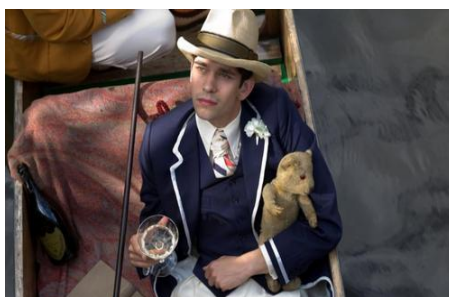
⁴⁵ Apie Ben Whishaw kūną: vizualinė esė.[žiūrėta 2013-11-03]. Prieiga per internetą: <http://sociologai.lt/2013/apie-ben-whishaw-kuna-vizualine-ese/>

3 pav. fragmentas iš kino filmo, Šaltinis: <http://sociologai.lt/2013/apie-ben-whishaw-kuna-vizualine-ese/>

Taip pat vaikiškai Whishaw pateikiamas ir filme *Brideshead Revisited*, kuriame jo veikėjas Sebastian Flyte laikosi įsikibęs vaikystės ir jos prabangių malonumų taip stipriai kaip savo meškiuko Aloysijaus (4 pav.).

4 pav. Fragmentas iš kino filmo, Šaltinis: <http://sociologai.lt/2013/apie-ben-whishaw-kuna-vizualine-ese/>

Šioje *Brideshead* versijoje, skirtingai negu kitose, Sebastianas yra akivaizdžiai homoseksualus. Motinos katalikiško pasmerkimo akivaizdoje jis ima nykti – režisierius tai atskleidžia demonstruodamas jo vis ryškiau nusibaigiantį kūną. Paskutinis didesnis Whishaw vaidmuo filme *Debesų žemėlapis* nukrypsta nuo liesas-ir-pažeidžiamas modelio. Jo veikėjas Robertas Frobisheris yra vienas svarbiausių filme, ir vienas iš dviejų, kurie vaizduojami nuogi. Šiame filme atsitinka kažkas mielo, nes šis kūnas yra gražus, auksinis, švytintis, švelnus ir vešlus kaip odaliskos. T. y. kūnas šiuo atveju yra troškimo, o ne smurto objektas. Tai yra kūnas, kuris turi būti mylimas, o ne žeidžiamas ir niokojamas. Tačiau Frobisheris nusižudo vonioje. Liz Eckhart teigimu, fetišizuoti Whishaw kūno pažeidžiamumą nejauku, bet prasminga. Be to, taip malonu. Jis yra gražus, ir gražus tokiu būdu, koku vyrų kūnams retai kada leidžiama būti kine.

. Stigmatiškųjų patirčių raiška dailėje

Kaip jau buvo minėta šio skyriaus pradžioje, krikščioniškos stigmos refleksija mene yra dažna. Straipsnyje „Stigmos – Kristaus kančios pasikartojimas” rašoma: „Nuo VIII a. bažnytinis menas tapo ypač ekspresyvus. Katalikų bažnyčia skyrė daug dėmesio Kristaus kančioms apibūdinti, buvo įvesta Kristaus kūno šventė. Tapo madinga natūraliai vaizduoti Išganytojo kančias su kruvinomis scenomis (pasaulyje tai ir šiandien – ne naujiena). Būtent nuo tų laikų, kaip liudija dokumentai, ir pradėjo atsirasti stigmos“⁴⁶. Stigmų vizualizacijų galima pamatyti bažnyčių freskose, paveiksluose, kuriuose vaizduojamas Kristus bei Šventieji, turėję stigmų ir išgyvenę Nukryžiuotojo kančias. Bažnytiniame mene stigmos vaizduojamos atvirai, realistiškai.

Tačiau ne tik dvasinės ar krikščioniškos stigmos tampa kūrybingumo skatinimo veiksniumi. Skausmas ir išgyvenimai neretai tampa ne tik kūrybos įkvėpimo šaltiniu, tačiau ir pačiu kūrybos objektu. Menas tam tikras kančias išgyvenančiam kūrėjui tampa lyg terapija, komunikacijos forma tiek su pačiu savimi, tiek su visuomene.

Žymioji dailininkė iš Meksikos Frida Kahlo yra itin puikus pavyzdys, kaip stigmatizuotas žmogus savo negalią perteikia darbuose. Jos paveiksluose – ne tik dvasinės kančios, bet ir fizinės kančios vaizdai (fizinės stigmos), kurios pateikiamos aiškiai ir nedviprasmiškai. Dėl patirtų sužalojimų jauna menininkė tapo atsumta – kaip kad nutinka stigmatizuotiesiems, kurie yra tarytum išstumiami iš sveikųjų gyvenimo. Ir tik kūrybos dėka, sugebėjimo per meną atvirai prabilti apie savo kančias, fizinio kūno trūkumus ir skausmus, ji savo stigmatizaciją įveikė.

Frida Kahlo (1907 – 1954). Dailininkė, gimusi ir gyvenusi Meksikoje. Jos tėvas buvo fotografas, kuris skatino dukrą kurti ir tobulėti. Jau nuo vaikystės Frida pasižymėjo kaip itin drąsi ir originali asmenybė. Patirta sunki trauma autobuso avarijoje suluošimo ją visam gyvenimui, kurio metu ją visą laiką lydėjo skausmas, operacijos, vaistai. Negalia, dėl kurios ji daug laiko praleido gulėdama lovoje suteikė galimybę daug tapyti, fotografuoti. Frida Kahlo pirmoji atskleidė vidinį moters pasaulį meno kūrinuose.. Ji garbinama už tai, kad savo paveiksluose (per 200 darbų, aliejiniiais dažais nutapytų ant metalo, medžio ar drobės) daugiausia vaizduodama save pačią pasakė svarbiausius dalykus apie įvairiausias moters patirtis apie neįgalumą, nepripažinimą, persileidimą, kančią, revoliucingumą (5-6 pav.) .⁴⁷

---

⁴⁶Prieiga internetu: <http://klaipeda.diena.lt/dienrastis/priedai/pasaulis/stigmos-kristaus-kancios-pasikartojimas-111697>. Žiūrėta: 2013 05 08

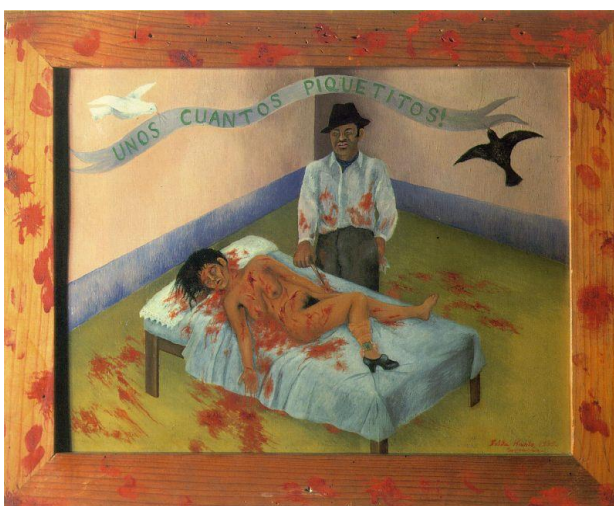
⁴⁷Prieiga internetu: <http://www.biography.com/people/frida-kahlo-9359496>. Žiūrėta 2013 05 13

5 pav. Frida Kahlo *Henry Ford Hospital* , 1932.

Šaltinis: http://arthistory.about.com/od/from_exhibitions/ig/frida_kahlo/fk200708_03.htm

[Žiūrėta 2013 05 14]

6 pav. Frida Kahlo *A Few Small Nips*, 1935.

Šaltinis: http://arthistory.about.com/od/from_exhibitions/ig/frida_kahlo/fk200708_03.htm

[Žiūrėta 2013 05 14]

Vincent van Gogh (1853 – 1890) – olandų tapytojas, postimpresionistas, grafikas, kuris visą savo gyvenimą kovojo su savo vidiniais demonais, kurie ilgainiui sukėlė ir fizinių problemų. „Jis sukūrė apie 800 šimtų drobių, bet jam gyvam esant, beveik niekas jo darbais nesidomėjo tik vieną iš drobių – *Raudonieji Arlio vynuogynai* – pardavė būdamas gyvas. Bet nepaisant to, ir dar kamuojamas dažnų beprotybės priepuolių (per vieną jų nusiplovė ausį) (7 pav.), Vincentas nuolat karštligiškai, vienas po kito tapė paveikslus. Likus vos keletui dienų iki 37-erių metų, dailininkas nusižudė Prancūzijoje”.⁴⁸

⁴⁸Prieiga internetu: <http://www.mytrips.lt/Idomybes/Van-Gogo-muziejus/949> . Žiūrėta 2013 05 20

Žymus dailininkas turėjo psichologinę stigmą, dėl kurios jo buvo šalinamasi bijant, kad jis, priepuolio metu, gali ką nors sužeisti ar nužudyti. Tai galėjo lemti, kad tuo metu, kol jis buvo gyvas, jo darbai nebuvo populiarūs, niekas jų nepirko, nes didžiausias dėmesys buvo skiriamas ne dailininko talentui, o jo keistiems poelgiams, kuriuos įtakojo kartais itin pablogėjanti psichikos būklė.

7 pav. Vincent Van Gogh *Self Portrait with Bandaged Ear*, 1889.
Šaltinis: <http://www.nationalgallery.org.uk/artists/vincent-van-gogh>

Stigmos refleksija Lietuvos mene – kiek kuklesnė, pradėjusi vystytis gerokai vėliau nei pasaulyje. Žymus Lietuvos poetas ir publicistas Eduardas Mieželaitis sakė: „Be skausmo nėra nei laimės, nei kūrybos“.⁴⁹ Lietuvos dailėje šie jausmai ir išgyvenimai ilgą laiką buvo tabu. Kaip teigiama straipsnyje apie minėtas meno rūšis, „Pokario laikotarpio dailėje asmeninei kūrėjo nuostatai išvis nebuvo vietos. Septintajame dešimtmetyje supaprastintoje ir sudekoratyvintoje vaizdo struktūroje figūravo arba už paveikslo rėmų veikė monolitiškas, vienpusiška (dažniausiai teigiama) charakteristika apdovanotas herojus. Aštuntojo dešimtmečio dailėje žmogus tarsi apnuoginamas ir paaiškėja, kad jis nėra bekraujis optimistas, o būtybė, kuriai nesvetimas skausmas, kančia, graužatis, dažnai slepiama po šmaikščia autoironijos kauke“.⁵⁰

Vaida Tamoševičiūtė. Ši menininkė kuria tapybos, žemės meno, objekto bei performanso srityse. „Kūryba V. Tamoševičiūtei yra tarsi ritualas, tam tikra meditacija, kurioje tiesiogiai ar netiesiogiai dalyvauja pačios menininkės kūnas. Dar magistrantūroje susidomėjusi savižalos tema, tęsia žmogaus psichologinių išgyvenimų, traumų ir jų išraiškų mene, tyrinėjimus. Domisi senąją lietuvių pasaulėjauta, toteminėmis bendruomenėmis, ritualais, gamta, ciklais. Dažnas kūrinų objektas – šiuolaikinio žmogaus ir visuomenės konfliktas. Vaidą domina sistemos poveikis žmogui, socialiniai santykiai, normos, stereotipai, taisyklės ir prievolės, sąlygojančios

⁴⁹Prieiga internetu: http://www.dailininkumene.lt/index.php?option=com_content&view=article&id=58&Itemid=55.
Žiūrėta: 2013 05 08

⁵⁰Prieiga internetu: <http://distance.ktu.lt/kursai/tekstile/7/100776.html>. Žiūrėta 2013 05 08

žmogaus baimes ir kompleksus. Vienatvės, kaltės, nepilnavertiškumo jausmai tampa kūrinio motyvais, išreiškiamais viešumo-intymumo, savižalos-savirealizacijos (savigynos?), praradimo-atgimimo, griovimo-atkūrimo ritualu. Kartojamas tam tikras, dažnai įprastas, buitinis veiksmas (mezgimas, siuvimas, plaukų kirpimas, rašymas) įgauna psichologinę, terapinę prasmę, lėtas monotoniškas procesas tiek autorę, tiek žiūrovą veikia meditatyviai”⁵¹ (8 pav.).

8 pav. Vaida Tamoševičiūtė. Šarvai. 2012.

Šarūnas Sauka (1958). Šis menininkas siekia pavaizduoti ne realų gyvenimą, o žmogaus pašamonėje slypinčius demonus, problemas, ligas, padėtį sociume (9-10 pav.). Įdomu tai, kad menininkas vaizduoja pats save, dažnai – religiniame kontekste, atliekantis įvairias apeigas, ar tiesiog dalyvaujantis jose. Visa tai – lyg dvasinis apsivalymas, siekiant grįžimo į pozityvią dvasinę būseną, išsivadavimo nuo savo neigiamų pusių ir patirčių. Apie savo kūrybą pats menininkas sako: „Kūryba – tai balansavimas ant paties bedugnės krašto – ties beskonybe, banalybe, vulgarybe, amoralumu, literatūriškumu, anekdotu, kiču ir t.t. Kaip gražiai ir įtikinamai tu balansuosi, kaip pavojingai būsi arti krašto ir kiek gili bus bedugnė,- tiek ir bus žiūrovui įdomu tave stebėti. Bet peržengsi ribą, ir tau galas – visi pamatys, kad jokios bedugnės išvis nėra. Kvailai ir kažkaip labai netragišškai atrodysi bebalansuojantis ant lygaus lauko”.⁵² Kino

⁵¹Prieiga internetu: <http://www.menokiemas.lt/lt/right/rezidentai/vaida-tamoseviciute/>. Žiūrėta: 2013 05 14

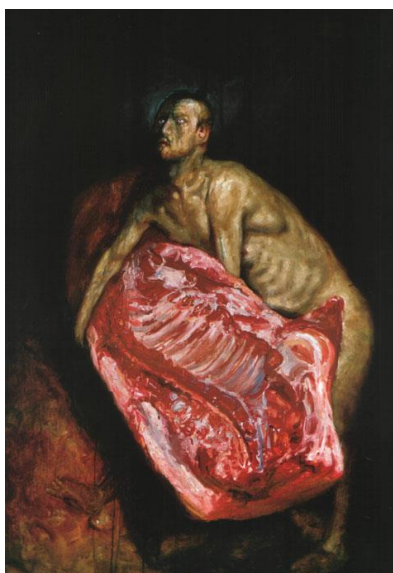
⁵²Prieiga internetu: <http://www.agalerija.lt/sarunas-sauka/atgarsiai-spaudoje/panevezio-balsas/>. Žiūrėta 2013 05 20

režisierius Quentin Tarantino kartą atskleidė jo kuriamų filmų populiarumo paslaptį: siužeto istorijoje būtinai turi susipinti trys pagrindiniai dalykai: biblija (religinis siužetas), kraujas ir seksas, niekada nenustojantys jaudinti žiūrovo. Šarūno Saukos darbuose būtent ir susilieja šios trys kartinės žmoniją dominančios temos.⁵³

9 pav. Šarūnas Sauka. *Laiptai*. 1989.

10 pav. Šarūnas Sauka. *Našta*. 2011.

Apibendrinant pastebėtina, kad stigmų refleksija dailėje nebūtinai atgrasi, tiesiogiai vaizduojanti esančią problemą. Dažnai tai – užuominos, simboliai, per kuriuos menininkas

---

⁵³ Šadzevičienė I. Šarūnas Sauka – nenugalima tapybos trauka. [žiūrėta 2013-12-23]. Prieiga per internetą: http://www.alfa.lt/straipsnis/198407/PARODOS.RECENZIJA..Sarunas.Sauka..nenugalima.tapybos.trauka=2008-09-22_00-05/#ixzz2oPCSwKfl

pateikia savo patirtį, ir dalinasi ja su žiūrovu. Tokiu būdu stigmatizacijos paliestas žmogus tarytum išsilaisvina, viešai prabyla apie jį kamuojančias psichologines ar dvasines problemas.

3.4. Stigmos reiškinių interpretacijos šiuolaikiniame tekstilės mene

Kaip pastebi T. Švažaitė, šiuolaikinė tekstilė vargiai tebelaikytina taikomuoju menu. Šis menas seniai atsiskyrė nuo utilitarios paskirties ir išsikovojo grynai estetinę vertę. Išsilaisvinęs iš liaudies meno gobelenų bei juostų prigimties, šis amatas tapo menu, stebinančiu žiūrovą naujais kontekstais, sprendimais, ieškojimais. Šiandien viskas telpa tekstilės sąvokoje. Išsiplėtusi tekstilės sąvoka suteikė daugiau žaismo bei laisvės improvizacijai tiek kūrėjui, tiek kultūros vartotojui. O naujos šiuolaikinės technologijos, platus medžiagų spektro panaudojimas bei konceptuali idėja pavertė tekstilę netikėtu eksperimentu.⁵⁴ Menotyrininkė L.Šatavičiūtė straipsnyje „Įsiamžinimo problema šiuolaikinėje lietuvių tekstilėje“ pastebi pakitusias posovietines tekstilės tendencijas, kuriose aiškiai atsispindi asmeninės patirties (tarp jų ir stigimų) akcentavimas: „Dabartinėje lietuvių tekstilėje įsiamžinimo tendencija bene labiausiai provokuojanti ir kontroversiška. Su visu šiuolaikiniu lietuvių menu ją sieja socialinis aktyvumas, asmeninės patirties sureikšminimas, kitoks autoriaus požiūris į savo kūrinį, vaizdinių taupumas, neįmantri forma, neskubrus ritmas. Tekstilininkų autorefleksijos atvejai toli gražu neteikia tokios įvairiapusės medžiagos kaip lietuvių menininkų videodarbai, fotografija, performansai ir pan. Autoportretiniame tekstilės mene mažiau socialinių provokacijų, manipuliavimo savo atvaizdu. Tačiau akivaizdu, kad naujosios lietuvių dailės sparnui priklausančios tekstilininkės yra veikiamos tų pačių meninio gyvenimo aplinkybių, pakitusio požiūrio į meno kūrinį ir problemų lauką. Kadangi asmeninio įvaizdinimo tematika tekstilėje užsiima išimtinai moterys, jų kūriniai turi moterų kūrybai būdingų lyties tapatumą analizuojančių bruožų. Jie keliami viešinant asmeninį privatumą, kuris tradicinėje patriarchalinėje visuomenėje laikomas moterų pasaulio požymiu”.⁵⁵

Privačios erdvės išviešinimo tendencijos šiuolaikiniame tekstilės mene neretai siejamos su antropologinių idėjų (plačiąja prasme – dėmesio žmogaus problematikai) aktualumu. Antropologinių idėjų raiškai pasirenkamas drabužis, kuris traktuojamas kaip antroji žmogaus oda, atspindinti jo esybę, grožio ir savęs reprezentavimo visuomenėje sampratą. Žmogaus kūnui atsidūrus šiuolaikinio meno dėmesio centre, ne tik figūros atvaizdai, bet ir siūti, austi, velti ar autorine technika sukurti drabužiai tapo vienu iš tekstilės meno leitmotyvų. Tokiu būdu

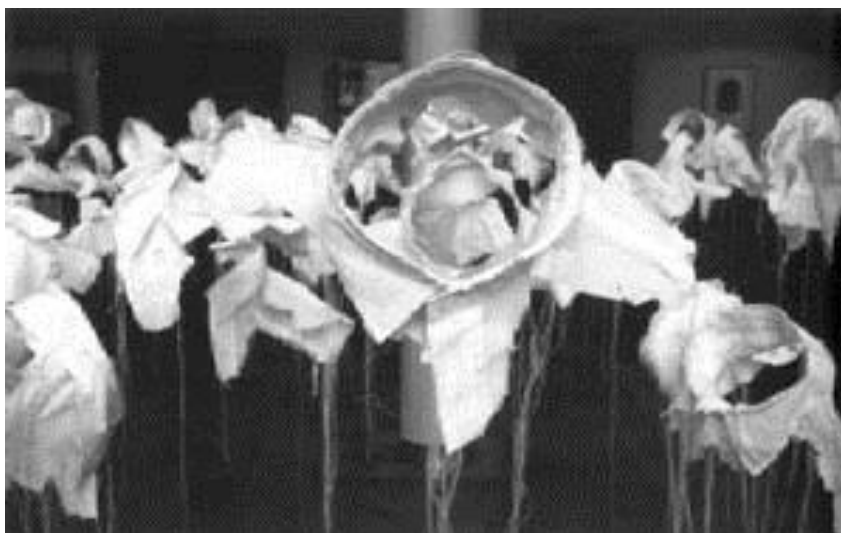
⁵⁴ Švažaitė T., <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2011-11-21-toma-svazaitė-ka-kalba-rutos-naujalytes-karoliai/72383>.

⁵⁵Šatavičiūtė, J. *Įsiamžinimo problema šiuolaikinėje lietuvių tekstilėje* 148 psl., 2006, Vilnius.

kūriniuose susikerta tai, kas privatu, asmeniška, ir tai, kas vieša, socialu, t. y. išsiskleidžia daugiasluoksne potekste.

Tekstilė dažnam menininkui neretai nėra tikslas ir dažnai net ne priemonė, o tik pretekstas kalbėti apie svarbias asmenines, visuomenines ar politines problemas. Naujų medžiagų ir technologijų paieškas vis labiau stelbia konceptualūs uždaviniai, noras, kad kūrinys ne tik stebintų netikėtomis ir paradoksaliomis medžiagų jungtimis, bet ir taptų diskusijų objektu, filosofinių apmąstymų išraiška.

Airijos menininko Seamuso McGuinnesso instaliacija "21 gramas nebyli bendruomenė" - tai daugybė akių lygyje pakabintų baltų apykaklių, kurias autorius tiesiog nuplėšė nuo dėvėtų vyriškų marškinių. Kiekviena sveria tiksliai 21 gramą (manoma, kad tiek sveria siela). Apykaklės išlaiko nuorodą į kūną ir kartu jo nebuvimą (11 pav.).

11 pav. Seamus McGuinness. Instaliacija "21 gramas nebyli bendruomenė". 2005

Pasak autoriaus, marškiniai iš labdaros parduotuvių buvo gauti atsitiktine tvarka, kad būtų pabrėžtas savižudybės atsitiktinumas, kuris gali paliesti žmones iš visų socialinių sluoksnių ir bet kokios aplinkos. Tie balti marškiniai su apyakle simbolizuoja šiuolaikinio vyro jaučiamą spaudimą būti sėkmingam ir pritapti, dažnai asmeninio gyvenimo kaina. Fragmentai sudėlioti neatsitiktinai jie kabo arti vienas kito, tarsi tyli bendruomenė.⁵⁶

Almyra Weigel (Bartkevičiūtė) - laisvoji menininkė, priklausanti tai lietuvių dailininkų tekstilinių kartai, kuri atsisakė tradicinės tekstilės meno pagrindų sampratos ir susidomėjo konceptualiaja. Tačiau ir ši moderni meno samprata išlaiko sąsajas su gajomis tradicinėmis formomis ir turiniu, o A. Weigel kūryba tokia ir yra: pati menininkė savo kūrybą apibūdina kaip eksperimentinį tekstilės meną, ženklinamą tradicinių ir naujų, archajiškų ir modernių, organinių

⁵⁶ Kreivyte L. Tekstilė kitaip. [žiūrėta 2013-11-03]. Prieiga per internetą: http://www.7md.lt/archyvas.php?leid_id=681

ir sintetinių formų tarpusavio žaismo. Jos trimačiai kūriniai ir skulptūros tarsi siekia atskleisti įtampos lauką, viešpataujantį tarp tradicinių kultūrinių stereotipų dėl visuomeninių vaidmenų paskirstymo, mūsų individualaus identiteto ir nepalaujamo išorinio poveikio kiekvienos asmenybės vystymuisi. Šio atspindžio branduolys yra žmogaus kūnas ir jį gobiantys drabužiai. Drabužiai, saugantys, dengiantys kūną, siekiantys suteikti jam kultūrinį ir lytinį identitetą, dėl perregimumo menininkės objektuose tampa terpe, per kurią kreipiamas žvilgsnis į spėjamai užslėptą identitetą, taip pat į jėgą ir poveikį, besiveržiantį ant jų iš išorės ir juos keičiantį. Kurdama savo darbų ciklą „Savaitėlė“, „Kasdieninė duona“ ir triptiką „Iš prijuosčių serijos: Jaunamartė, Kirpėja, Namų šeimininkė“, ji rėmėsi svarbiu tradiciniu lietuvių tautinių drabužių elementu – prijuoste, turinčia didelę simbolinę prasmę, nes ji sauganti ne tik prisijuosusios moters kūną nuo nešvarumų, bet ir jos sielą nuo išorinio pasaulio neigiamo poveikio.⁵⁷ Prijuostes dailininkė ne audžia, neria ar siuva, bet formuoja iš klijų, imituodama perregimų nėrinių įspūdį (12 pav.). Tai šiuolaikinis tekstilės menas, kurio įspūdį ir prasmę paryškina konkreti ekspozicinė erdvė, apšvietimas, nuo dirbinio krintantis šešėlis. Metai iš metų tobulinama autorinė technika ir eksperimentai su klijais, maišant juos su įvairiaspalviais dažais, popieriumi, augalais, dulkėmis, kavos tirščiais, leidžia išvengti monotonijos varijuojant panašius ažūrinius motyvus.

12 pav. Almyra Weigel (Bartkevičiūtė). Prijuostės SAVAITĖLĖ. 2007. Karšti klijai, dažai, klijavimas. 300X250X50 cm.

ŠALTINIS: http://www.mamaika.lt/images/spauda_pdf/aistringoji_tekstile.pdf [žiūrėta 2013 11 05].

Prijuostės iškyla prieš akis tarsi gyvi, sužmoginti padarai, perėmę jas dėvinčių asmenų lytį, gyvenimo būdą, charakterį, visuomeninę padėtį. Kiekvienos atspalviais besiskiriančios prijuostės kišenėse įdėti mobilieji telefonai daug pasako apie dinamišką šių dienų gyvenimo tempą, šilumos stoką tarpusavio santykiuose, moterų racionalumą. Vienos prijuostės spindi, tarsi būtų nusėtos

⁵⁷ Aistringoji Lietuvos tekstilė. [žiūrėta 2013-11-03]. Prieiga per internetą http://www.mamaika.lt/images/spauda_pdf/aistringoji_tekstile.pdf

Svarovskio kristalais, kitų matiniai paviršiai primena raibuliuojančią gelmę. Kad prijuostė gali tapti iškalbinga dramatiška metafora, iliustruoja ciklas „Kasdieninė duona“ iš keliolikos tamsių objektų-prijuosčių, primenančių klūpančių figūrų siluetus (13 pav.).

13 pav. Almyra Weigel (Bartkevičiūtė). Prijuostės KASDIENINĖ DUONA. 2007. Karšti klijai, duonos trupiniai, klijavimas. Šaltinis: <http://www.ve.lt/naujienos/kultura/renginiai/tyla-moteriskos-relikvijos-ir-juodas-lagaminas-700146/> žiūrėta[2013 11 05].

Tarpdisciplininių projektų, socialinio dizaino bei konceptualaus meno srityse dirbanti grafikos dizainerė vilnietė Jurga Juodytė pastaruoju metu labiausiai domisi individualumu ir socialumu visuomenėje: "Fizinio kūno turėjimas bei poreikis būti laimingam bet kokia kaina slopina unikalumą. Noriu, kad mano idėja būtų suprasta: kūrinuose dažnai koduoju metaforas ir simbolius, todėl man labai svarbūs tekstai po darbais, kurie padeda žiūrovui "perskaityti" istoriją." Personalinėje menininkės parodoje "Moteriškos relikvijos" autorė tyrinėja moters vaidmenį šiuolaikinės visuomenės kontekste. "Lytiškumas, kaip idėjų atspirties taškas, mano kūryboje atsirado sąmoningai. Tai noras kalbėti apie asmeniškai svarbius dalykus, taip atsiranda galimybė jautrumui. Visada yra baimės pasiduoti per dideliam sentimentalumui. Nėra įdomu menu išreikšti tai, kas nutinka man asmeniškai. Vertinga - jei tas pats atsitiko dvidešimčiai žmonių. Bendražmogiška patirtis yra mano kūrybos motyvas", - pasakojo grafikos dizainerė. Šiuolaikinė moteris nėra vien tik penktojo dešimtmečio namų šeimininkė, jos pareigos pasipildė: kartu ji privalo būti nuostabi darbuotoja, galbūt net padaryti karjerą, uždirbti pinigų, būti puiki mama, puiki virėja, nenuobodi pokalbininkė, gera meiluzė, ir viskas vienu metu. Taigi laikui bėgant mes gauname vis daugiau pareigų."⁵⁸ (14 pav.).

---

⁵⁸ Sakalauskaitė K. Tyla, moteriškos relikvijos ir juodas lagaminas. [žiūrėta 2013-11-03]. Prieiga per internetą: <http://www.ve.lt/naujienos/kultura/renginiai/tyla-moteriskos-relikvijos-ir-juodas-lagaminas-700146/>

14 pav. Jurga Juodytė. ŠIUOLAIKINĖS MADONOS. Fotografijos šviesdėžėse, formatas: 430/604 mm., 8 vnt. 2011 m. Šaltinis: http://archyvas.7md.lt/lt/2012-01-20/tarp_disciplinu/kunu_be_organu_lygybe.html Žiūrėta [2013 11 06].

J. Juodytės fotografijose - aštuonios vaikų neturinčios, skirtingų profesijų trisdešimtmetės. Pasitelkiama krikščioniška scenografija: fotosesijos dalyvės, apsivilkusios raudonas sukneles ir apsigaubusios žydromis skraistėmis, tampa "šiuolaikinėmis Madonomis". Tačiau priešingai nei įprasta, ant jų kelių nėra kūdikio. Apie šias fotografijas pati autorė teigia, kad fotografuodama laukė momento, kuomet moterys pamirš neįprastus drabužius ir atskleis savo individualumą per rankų gestus. Čia ir slypi atsakymas - moterys laiko pačios save: savo darbus, karjeras, namus ir mylimuosius. Krikščioniškos ikonografijos klišės naudojamos kaip aiškus, mūsų arealui suprantamas simbolis. Renkasi lengvai atpažįstamas, daugeliui suprantamas metaforas.

B. Neverdauskienės ir M. Žaltauskaitės-Grašienės instaliacija „Absoliuti lygybė“ tyrinėjamas lygybės stereotipo galios laukas (15 pav.). Pačių autorių teigimu, šiame darbe interpretuodamos vaikiškus šliaužtinius, jos norėjo atskleisti stigmatizuotųjų padėtį visuomenėje. Ši juos tarsi įkalina vaikiškame amžiuje, tad stigmatizuotiesiems belieka tik paklusti ir vaidinti „vaiko tarp suaugusiųjų“ vaidmenį. Kūrinyje jungdamos seno žmogaus kūną ir vaikiško drabužio užuominą, atkreipia dėmesį į tai, kad minėtas „įkalinimas“ sukelia saviidentiteto paieškos problemų, nes asmuo išmetamas už „normalaus“ pasaulio ribų. Kitaip tariant, asmenims „suteiktos“ etiketės-stigmos juos apipjausto ir palieka amorfiškus, tarsi vaikiškame šliaužtinyje „įkalintą“ tuštumą“. Projektu teigiama, kad, nepaisant rasinių ar nacionalinių skirtumų, žmonės paženklinoti likimo „etikete“ būti „teisingais“ žmonėmis, profesionaliais karjeristais, namų šeimininkėmis ar nevykėliais...⁵⁹

⁵⁹ Kreivytė L. Kūnų be organų lygybė. [žiūrėta 2013-11-03]. Prieiga per internetą: http://archyvas.7md.lt/lt/2012-01-20/tarp_disciplinu/kunu_be_organu_lygybe.html

15 pav. Bronė Neverdauskienė, Monikos Žaltauskaitė-Grašienė.

Instaliacija „Absoluti lygybė“. 2011.

Šaltinis: http://archyvas.7md.lt/lt/2012-01-20/tarp_disciplinu/kunu_be_organu_lygybe.html žiūrėta [2013 11 23]

Tai kūrinys apie etikečių klįjavimą – ir tiesiogine, ir perkeltine prasme. Ženklavimo objektas – žmogaus kūnas, tiksliau, trimatė jo išnara, nuausta žakardiniu audimu. Kiekvienas toks objektas be galvos ir galūnių yra unikalus, jo „odos raštas“ atkurtas naudojant fotografiją ir kiekvienam pritaikant skirtingą raštą. Tai kartu ir dokumentas, ir gyvenimo istorija, ir tekstilės, kaip teksto, atkūrimo priemonės konceptualizavimas. Ant subliuškusių objektų etiketėse įrašytas likimas: „Dorothy. 2,5 mėnesio. Namų šeimininkė“, „Cindy. 2,5 mėnesio. Nusikaltėlė, nuteista mirties bausme“. Ir dar daugybė lošėjų, TV žvaigždžių, būrėjų, ūkininkų, teroristų. Ar tiesiog prisipažįstančių: „Aš alkoholikas.“ Iš pirmo žvilgsnio begalviai žmonių torsai atrodo kaip nudirtos odos iškamšos, neturinčios nieko bendra nei su žmogaus individualumu, nei su abstrakčia lygybės idėja. Žvelgiant iš toliau, anonimiški kūnai byloja apie totalitariškai suvokiamą žmogų – tokį, kokį matome Leni Riefenstahl propagandiniame filme „Valios triumfas“ arba masiniuose paraduose diktatoriaus garbei. Žmogaus-sraigtelio, besisukančio kolektyvinės gimnastikos ratuose, tampančio gyvo ornamento ar bokšto detale, ir žmogaus-bylos numerio, anonimiškai triūsiančio priverstinio darbo stovyklose, kūnai tėra prievartos mechanizmo dalis. Tai maksimaliai unifikuoti ir disciplinuoti kūnai. Tačiau instaliacijoje „Absoluti lygybė“ kūnai nėra suvienodinti, nes priešus arčiau paaiškėja, kad kiekviena/s turi etiketę, nustatančią jo/s vertę socialinėje hierarchijoje. Šiuolaikinės lyčių teorijos teigia, kad identitetas nėra įgimtas, kad mūsų kūno, seksualumo, savęs suvokimas yra socialiai ir kultūriškai sukonstruotas. Kiekvienas kūnas yra ne tik dabarties, bet ir ateities galimybių suma. Tačiau apie šių pažymėtų kūnų perspektyvas mes sprendžiame pagal paviršių ir visuomenės prilipdytas etiketes. Paviršutiniškiausi, bet geriausiai matomi kūno bruožai tampa nenuplaunama tapatybės

tatuiruote. Mes negalime nusiplėšti šių kūno įrašų. „Absoliuti lygybė“ tarsi siūlo pripildyti tuščiaidurius kūnus savo ir kitų gyvenimo istorijų.⁶⁰

Tekstilinė Renatos Vinckevičiūtės, kūryboje naudojančios švitrinį popierių, kūriniai – tai psichologinės zonos, kuriomis ji siekia suklaidinti žiūrovą, jo matymą bei suvokimą, skatina jį abejoti mus supančio pasaulio tikrumu (16-17 pav.). Medžiaga čia yra pagrindines kūrinio konotacijas teikiantis šaltinis. Simboliai ir prasmės glūdi pačioje medžiagoje. Menininkė kuria objektus, kurie paprastai dažniausiai tarnauja mūsų komfortui ir atlieka estetines, termines ar rekreacines funkcijas (suknelė, skara, seilukas, rankšluostis, pagalvėlė, sofa, fotelis), tačiau jos objektų versijos, atvirkščiai – šiurkščios, „nepatogios“.

16 pav. Renata Vinckevičiūtė. Aš - staliaus dukra“ (detalės). Šlifavimo medžiaga, siuvimas autorinė technika. 2012. Šaltinis:

http://archyvas.7md.lt/lt/2012-01-20/tarp_disciplinu/kunu_be_organu_lygybe.html žiūrėta [2013 11 24].

Autorė tarsi sąmoningai „išverčia“ pirminę objekto funkciją ir pakeičia ją priešinga, taip lyg siekdama suklaidinti žiūrovą, pastatyti jį į įdomią, dirginančią situaciją, kad joje natūraliai kiltų tam tikras netikrumo įspūdis. Žiūrovas yra viena pagrindinių ir neatsiejama kūrinio dalis. Gražiausios reakcijos gimsta, kai žiūrovas gali kūrinį liesti ir kitaip bandyti. Prieš „įeidami“ į kūrinį jie galvoja, kad visiškai suvokia erdvę, ir yra pilnai užtikrinti savimi tol, kol nepasižiūri iš arti ir nepačiupinėja.

---

⁶⁰ Kreivytė L. Kūnų be organų lygybė. [žiūrėta 2013-11-03]. Prieiga per internetą: http://archyvas.7md.lt/lt/2012-01-20/tarp_disciplinu/kunu_be_organu_lygybe.html

17 pav. Renata Vinckevičiūtė. „Tarybos narys“. Šlifavimo medžiaga, siuvimas autorinė technika. 2009. Šaltinis:<http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2013-08-03-renatos-vinckeviciutes-suklastotos-tikroves/105191/print> žiūrėta [2013 11 03].

Suvokimo momentu įvyksta atsivertimas iš tariamo žinojimo į tai, kaip yra iš tiesų. Tokios patirtys sukelia kartais teigiamas, kartais nemaloniais, kartais gąsdinančias, nustebimo emocijas. Tuo metu patirtos emocijos, reakcijos, veido išraiškos ir yra esantis galutinis kūrinys.⁶¹

Apibendrinant pastebėtina, kad aktualių idėjų raiškai pasirenkamas drabužis, dažnai traktuojamas kaip antroji žmogaus oda, yra savotiška XXI a. kūno temos tąsa. Atlikdamas biologines funkcijas, kūnas tuo pačiu yra ir asmens identiteto išraiška. Kūnas tampa ne tik tarpusavio komunikacijos priemone, bet ir padeda suformuoti socialinės, politinės, kultūrinės priklausomybės paveikslą. Kūnas, būdamas savotišku naratyvu, negali būti stabiliu objektu. Kiekvienas kūno pasakojimas yra pagrįstas nuolatine kaita. Kūno virsmas meniniu konceptu atpalaiduoja ir išlaisviną vidinių patirčių srautą, kuris skatina išreikšti, analizuoti, užkoduoti ir iškoduoti. Tokiu būdu kūnas virsta vieta, kurioje talpinami, jausmai, mintys, svajonės, norai.

---

⁶¹ Stirbytė D. Renatos Vinckevičiūtės suklastotos tikrovės. [žiūrėta 2013-11-03]. Prieiga per internetą: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2013-08-03-renatos-vinckeviciutes-suklastotos-tikroves/105191/print>

4. KŪRYBINIO DARBO „STIGMA“ ETAPAI

4.1. Kūrybinio darbo koncepcijos aprašas

Idėja kurti „stigos“ tema kilo stebint skirtingų žmonių tarpusavio santykius, vienų elgesio su kitais ypatumus, o taip pat matant kitokios estetiniu požiūriu išvaizdos žmones. Retas kuris, pamatęs alkoholiką, narkomaną, benamį pagalvoja apie tai, kad kažkada šis žmogus buvo panašus į jį patį: turėjo šeimą, darbą, draugus, tam tikrą padėtį visuomenėje, tačiau dėl sunkių moralinių, fizinių traumų, netekčių, išdavysčių, finansinių sunkumų, socialinės padėties pakitimų pasirenka visuomenei nepriimtina gyvenimo būdą. Visuomenės pakantumas tokio likimo žmonėms žemas. Net ir grįžus vadinamiesiems stigmatiesiems į normalų gyvenimą, adaptuotis aplinkoje yra sunku, nes tokiu žmogumi dažnai yra nepasitikima, jis kelia dažnai įsivaizduojamą baimę ir grėsmę. Tačiau stigmatiesiems žmonėms reikia padėti, reikia skatinti visuomenę tapti pakantesniais ir užjaučiančiais, pasigilinti ne į pasekmes, o į priežastis.

Toks stebimų žmonių tarpusavio santykių bei kitokių savo išvaizda asmenų „paveikslų“ analizavimas skatina ieškoti, kas slypi už to, ko vien matymu ir išoriniu vertinimu neįmanoma pažinti. Todėl vien ties pirmu tokių stebėjimų įspūdžiu darbe neapsistojama. Labiausiai domimasi – kodėl stebimas žmogus yra kitoks? Išorinė išvaizda tampa tik konkretaus asmens išsiskyrimo iš bendros žmonių masės užuomina. Aktualiausia yra tai, kas nematoma, neapčiuopiama, slypi vidiniame žmogaus pasaulyje. Žmogaus išorinis „apređas“, vaizduojamas mano kūryboje, tarsi antroji oda, kalbanti apie jo skausmą, gėdą, sąmonės ir pasąmonės būsenas. Toks žmogus, išsilaisvinęs iš dvasinių kančių, palieka ankstesnio savo gyvenimo išnarus, primindamas kitiems, kad kiekvienas iš mūsų turime šiek tiek kitoniškumo, stigmatiškumas gali būti įvairus, susijęs su skausmingomis patirtimis, išgyvenimais.

Pasirinkta stigos tema pirmiausia lėmė atskirų objektų formas, tai pat labai svarbus spalvinius tekstilės objektų sprendimas. Tai tamsių tonų audiniai - tiksliau juodas, tamsiai pilkas, tamsiai rudas, tamsus violetas, tamsiai mėlynas lino audinys. Pasirinkti lino audiniai naudojami objektų formoms išgauti, pasitelkiant klįjus standinamas audinys, džiovinamas; formuojamos numatytų objektų tūrinės formos atitinkančios jau paruoštus mažuosius stigmų maketus. Kad esant poreikiui būtų kuo tiksliau atkartotos formos, kai kurios numatytos vietos tvirtinamos vielos įsiuvimais. Pastarosios pagalba išgaunama tiksli forma, linijų kryptis atitinkanti maketo vaizdą. Dekoras, sustiprinantis kiekvienos stigos nuotaiką, perteikia tik tai grupei priskiriamą „charakterį“.

Tekstilės meno kūriniumi „Stigma“ siekta perteikti vienu metu dvi iš esmės skirtingas šio reiškinių interpretacijas, t.y. kaip neigiamą psichologinį vieni kitų ženklavimo procesą bei kaip vidinę stigmatuoto asmens būseną, nuotaiką, charakterį.

4.2. Grafinė meninės idėjos raiška

„Stigmos“ tema pradėta vystyti nuo pirmo studijų semestro. Temos vizualizacijos paieškų metu sukurtos įvairios stiliškos, komponavimo variantų, kolorito tekstilės kompozicijos, kurios padėjo surasti magistro darbo temos meninį sprendimą. Toliau pateikiama keletas nuotraukų, kuriose matyti darbai šia tema. 18 paveiksle - dvimačio darbo vaizdas, pirmasis semestro kūrinys „stigmos“ tema, tai tarsi atspirtis tolimesniems kūrybos procesams šia tema.

18 pav. Tekstilės „žaisda“ fragmentai.

Vėliau vystant šią idėją buvo daromas trimatis darbas (19 pav.). Šio proceso metu ieškota tinkamos šiai temai atspindėti formos: tuo tikslu naudotas senas rūbas buvo specialiai „gadinamas“, kad įgautų reikiamą temai išvaizdą, panaudotas karkasas – kad rūbas perteiktų tarsi ką tik čia buvusio suvargusio žmogaus pozą... Dekorui viduje pasirinktos taip pat tekstilės priemonės: tamsių tonų audiniai, kimšiny, reto siūlo mezginiai ir kt. Tokiu būdu siekta sustiprinti buvusio asmens skausmą, kančią, klejonę dėl apgailėtinos savo būties...

19 pav. Tekstilės „pasimetęs“ fragmentas.

Ruošiantis baigiamojo darbo „stigmos“ tema kūrybos ir realizavimo procesui, pirmiausia pereita prie objektų formų pirminių eskizų kūrimo. Šia tema gyventa ir kurta ilgą laiką, dėl šios priežasties atrinkti ir pateikiami geriausi piešiniai eskizai, kuriais, kaip atspirties tašku, buvo naudojamosi tolimesniame kūrybos procese maketuojant objektus iš pasirinktų tekstilės medžiagų.

20 pav. Pirmo objekto eskizas.

21 pav. Antro objekto eskizas.

22 pav. Trečio objekto eskizas.

23 pav. Ketvirto objekto eskizas.

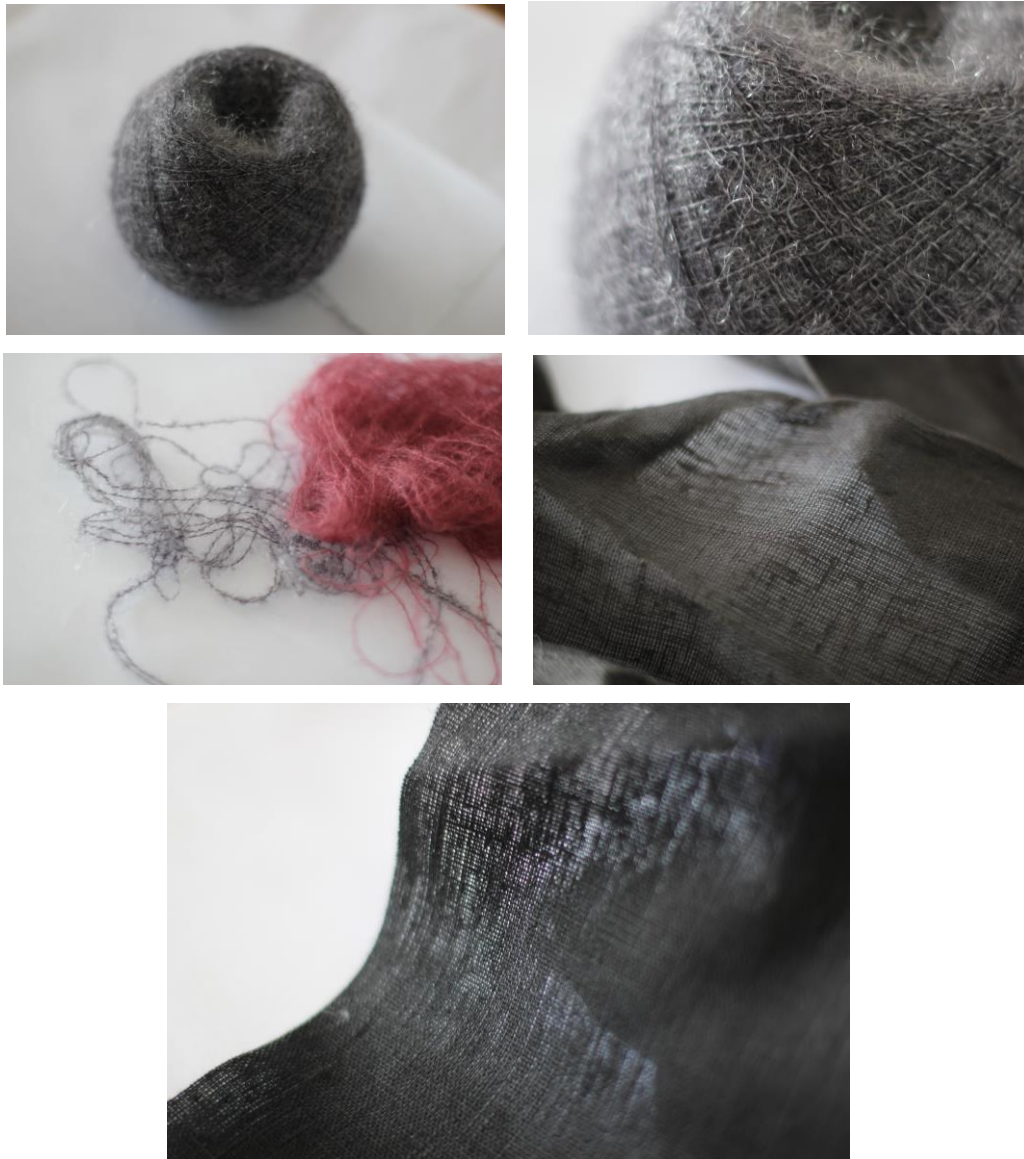

24 pav. Penkto objekto eskizas.

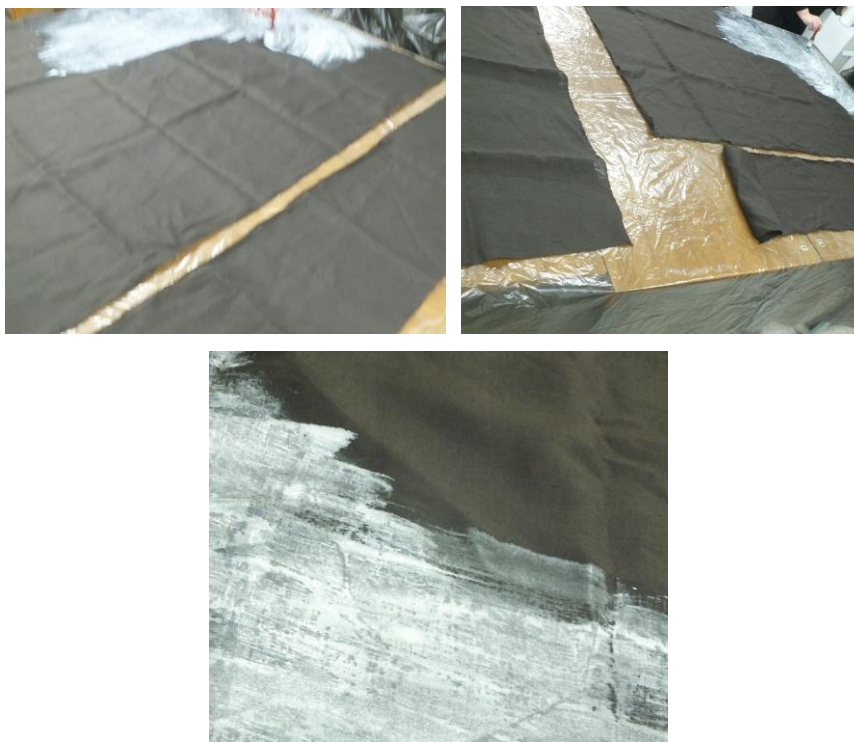
4.3. Medžiagos ir technologijos, pasirinktos meninės idėjos raiškai

Kūrybinėms idėjoms realizuoti pasirinktas lininis audinys, dekorui – ploni mochero siūlai, atlasinis audinys, klijai. Be to, kai kur, siekiant išgauti tikslesnes formų linijas, naudojama viela. Žemiau pateikiamuose paveiksluose (25 pav.) matyti prieš tai minėtų naudotų medžiagų pavyzdžiai.

**25 pav.
naudotų medžiagų pavyzdžiai.**

Audinys standinamas PVA klėjais. Reikia keletos dienų, kad klėjai išdžiūtų. Tik klėjams išdžiūvus galima formuoti numatytus objektus (26pav.).

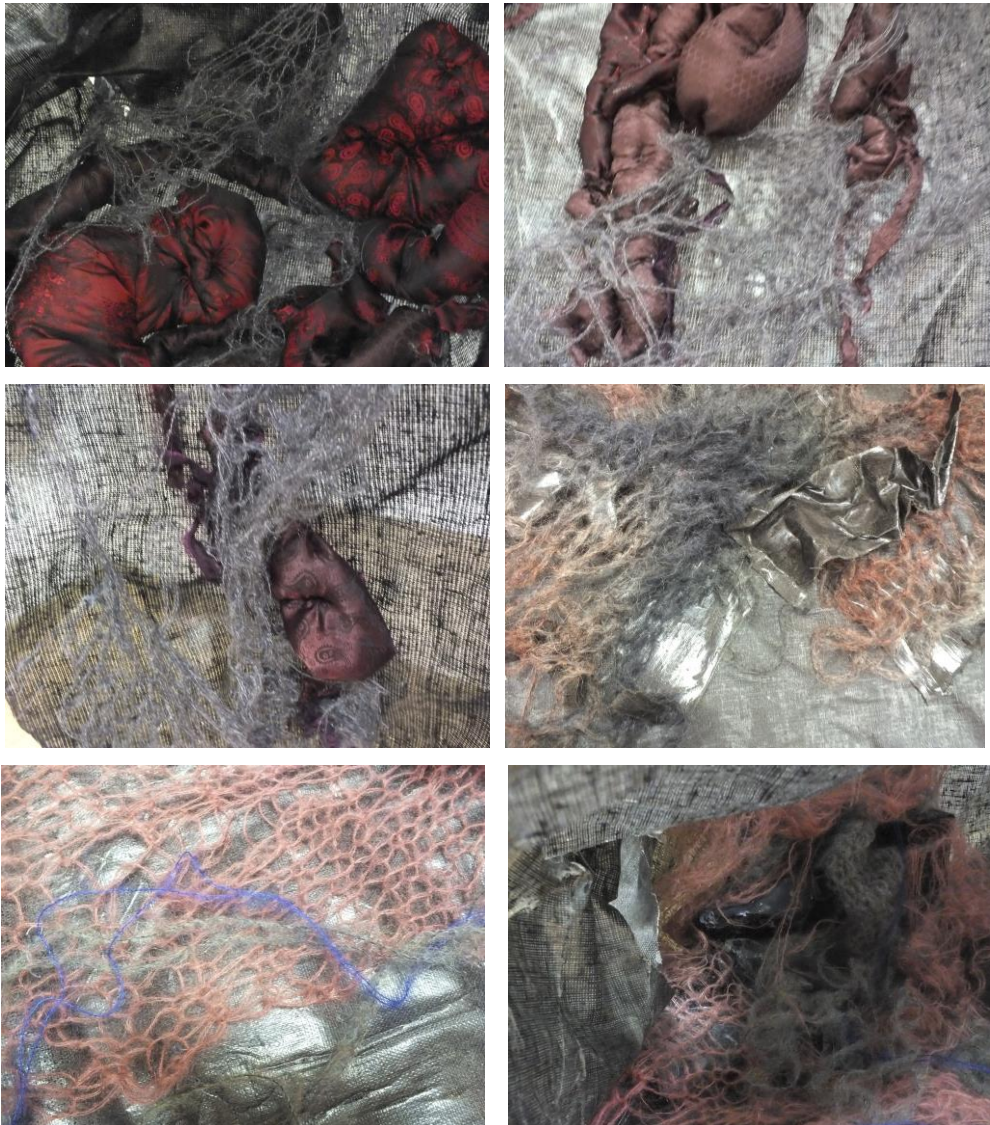
26 pav. Audinio standinimas PVA klėjais.

Žemiau pateikiamuose paveiksluose (27, 28 pav.) matyti technologinių audinio ir siūlų mezginių dekorui pavyzdžiai. Dekorui naudojamos kimšinių technologijos, plėšomo audinio ir jo perpynimų technologijos, labai reto mezginio formavimas – mezigimas virbalais.

27 pav. Plėšomo audinio ir jo perpynimų technologijos pavyzdžiai.

28 pav. Kimšinių, labai reto mezginio formavimo technologijos pavyzdžiai.

4.4. Objektų formų maketavimas

Pasirinkta „stigmos“ tema pirmiausia lėmė objektų formas, kurios tarsi primena asmens buvimą joje. Formos pagalba nusakoma atskirų „stigmos“ objektų nuotaika, charakteris, skausmo, beviltiškumo, klaidžiojimo sielos labirintuose patirtis, o ji labai skaudi. Siekiama sukurti tokį įspūdį, tarsi atskirų objektų „savininkas“ ištransliuotų žiūrovui apie save skirtingą savojo aš kelionę už ribos.

Naudojamas tamsių tonų lino audinys – juodas, pilkas, rudas, violetinis, mėlynas. Spalviniai maketų ir realių objektų tonai taip pat lemia temos esmės atskleidimą, būtent dėl šių

priežasčių pasirinkti tamsūs audinių tonai, kurie bendrame objektų kontekste perteikia kūrybinę darbo koncepciją.

Pirmasis maketas (29 pav.) – tamsiai pilkos spalvos, jo dekoras yra iš tamsiai raudono atlasinio audinio. Atlikimo technologija – kimšinys, šiek tiek panaudojama reto pilko siūlo mezginio.

Šiame objekte, kaip kiekviename kitame šio kūrybinio darbo objekte, stengiamasi sukurti būtą žmogaus buvimą, t.y. objektai konstruoti tarsi kitokių gyvenimų savotiškų „kevalų“ idėjos. Kas šiame „kevale“ lindėjo, gali nuspėti kiekvienas stebintis objektą. Šiais objektais tarsi kalbama apie paliekamą nebereikalingą sunkią naštą, buvusių gyvenimų balastą, kartu primenant, kad kiekvienas gali patekti į sudėtingus gyvenimo vingius bei savo ar kieno nors kito valia įlįsti į estetiškai nepadorią „odą“...

29 pav. Pirmojo maketo vaizdas.

Šiuo objektu bandoma perteikti tokias mintis: „koks aš esu, galiu pasakyti tik aš pats, žinoma, jei tai pajėgiu pripažinti, priklausomybė sunaikino mane, aš peržengiau galimybių ribas, sunaikinau savo kūną, palikdamas įspaudą apie save, o siela iškeliavo palikdama lyg neatsakytą klausimą – kas aš buvau?..“

Kurdama antrąjį maketą (30 pav.), naudoju ploną moherio siūlo (tamsiai pilką su šiek tiek blizgesio) mezginį, linijiską siūlo piešinį, taip pat ir šiek tiek kimšinio, kuris siuvamas taip pat iš pamušalinio, keičiančio atspalvius, audinio. Kimšinys formuojamas viršutinėje formos dalyje, besitęsiantis į formos siaurąją dalį – rankovę. Šiam objektui sukonstruoti panaudotas tamsiai mėlynas audinys. Žiūrovui matoma objekto pusė – blizgi neatsitiktinai, kadangi ja noriu pabrėžti buvusią asmens sėkmę, pasitikėjimą savimi, aukštą savivertę. Be to, ir objektui pasirinkta mėlyna spalva, remiantis psichologine spalvų charakteristika, apibūdina tvirtą asmenybę. Tuo,

viena vertus, siekta sukurti savimi pasitikinčio ir sėkmingo asmens įspūdį, tačiau, kita vertus, siekta išsakyti mintį apie tai, jog gali būti ir kitaip. Šis maketas objektų cikle atsirado pirmasis, jį kuriant stiprią įtaką darę žymaus Lietuvoje aktoriaus ir šou pasaulio veikėjo V. Šapranausko pasitraukimas.

30 pav. Antrojo maketo vaizdas.

Šiuo objektu norėta perteikti tokias mintis: „ar žinai, kas iš tiesų esu aš? Tu žmogau mane matai linksmą, kupiną idėjų, sąmojingą, veiklų, šiek tiek sarkastišką, gal dar ir cinišką, bet tik tiek ir tematai, o pats sau aš esu visai kitoks. Apsisprendžiau – lieku toks, kokį norite mane matyti, o tikrasis aš išeisiu tyliai ir ramiai kaip migla, niekam nieko nepaaiškinęs...“

Trečiasis maketas (31 pav.) – nugriuvusi, susmegusi forma. Tai dar viena stigmatuoto žmogaus būseną. Dekorui naudotas plonas, lengvas mezginys. Dekoro užuomazgos ir „veiksmo“ pradžia paslėpta formos viduje. Tuo lyg pasakoma, jog problemai išsivystyti prireikė vidinės asmens sumaišties, o išorėje žiūrovas pamato problemos kulminaciją.

31 pav. Trečiojo maketo vaizdas.

Šiuo objektu norėta perteikti tokias mintis: „ėjau, ėjau tik kartkartėm griuvau, pakildavau ir vėl griuvau. Dažniau buvau už pasąmonės ribos, retai buvau realus, pasiklydau, skendau, nustumdamas save į nežinią, dabar sakau – aš nebenoriu kilti, man taip geriau, aš renkuosi plaukti pasroviui, ta upė, srovė priklauso tik man, čia nėra kitų srovių...“

Ketvirtajame makete (32 pav.) dominuoja tamsus violetas. Siekiau, kad forma atspindėtų moteriškos lyties atstoves. Juk ir tarp jų pasitaiko ne ką mažesnių nuopuolių, stigmatų asmenybių savo ar ne savo noru. Dekoras spalviniu požiūriu suderintas su maketo spalva.

32 pav. Ketvirtojo maketo vaizdas.

Šiuo objektu bandytos perteikti tokios mintys: „koketė, gražuolė, traukianti praeivio žvilgsnį, pradžia nuostabi, vėjavaikiška, linksma, pilna jaunatviško polėkio, ekspresijos, bet tai trunka ne amžinybę. Aplamdyta įvairiausių patirčių, nebegalinti pasitraukti, kol toks buvimas galiausiai tampa didžiule kančia. Lieka tik užuominos, kad čia kažkada buvo gražu, o dabar kaip pamėklė, primenanti kitiems – neleiskite savęs niekam tampyti kaip lėlės už virvučių, kad nusibodus, neišmestų ir nesunaikintų...“

Penktojo maketo (33 pav.) formos audinys tamsiai rudas, mezginys panašių tonų rusvų atspalvių. Vaizduojama šliaužianti būtybė.

33 pav. Penktojo maketo vaizdas.

Šiuo objektu norėta perteikti tokias mintis: „kas padės pakilti? Kas supras, užjaus?... Ar tu, žmogysta, norėjai, kad tave kas suprastų, rodei save gražiausiame amplua, bet pamiršai, jog esi žmogus, pamiršai tikrąsias vertybes, norėjai tik spindėti ir pats save sunaikinai... Sielos sopuliai privertė patekti po kojomis ir likusį egzistencijos laiką išbūti šliaužiančiojo vaidmenyje...“

4.5. Kūrybinės darbo dalies įvykdymas

Toliau pateikiamuose paveiksluose (34-35pav.) matyti užfiksuoti kūrybinio proceso dirbtuvėse fragmentai.

34 pav. Kūrybinio proceso dirbtuvėse fragmentai.

35 pav. Kūrybinio proceso dirbtuvėse fragmentai.

4.6. Rezultatų pristatymas

Pristatant tekstilės objektus „STIGMOS“ viešojoje erdvėje grojamas garso takelis (2 priedas).

Pristatomi tekstilės objektai:

Pirmasis ir antrasis objektai perteikia priklausomybę nuo skirtingų svaiginančių medžiagų patiriančių asmenų būsenas – jos tarsi panašios, tačiau kartu ir skirtingos, tas perteikiama užkoduotomis simbolinėmis formomis.

1/5 tekstilės objektas, 220 x 110 x 050

2/5 tekstilės objektas, 200 x 110 x 070

3/5 tekstilės objektas, 240 x 100 x 060

Trečiasis nusako skaudžią moteriškos prapulties istoriją.

4/5 tekstilės objektas 270 x 100 x 040

Ketvirtas pateikia užuominą apie kažkada buvusią aukštą asmenybės savivertę, tačiau paženklintą nuopuolio.

5/5 tekstilės objektas, 140 x 170 x 040

Penktasis užkoduoja kontroversišką būseną – konfliktą tarp tariamojo, įsivaizduojamo „aš“ ir realaus „aš“, esančio jau už žmogiškosios kultūros ribos.

IŠVADOS

1. Išanalizavus teorinius religinės, filosofinės, sociologinės literatūros šaltinius, išsiaiškinta, kad paprastai „stigma“ aiškinama kaip tam tikras fenomenas, kai asmenybė dėl įgimtų ar įgytų fizinių ar dvasinių savybių išsiskiria iš kitų tarpo kaip negalinti visavertiškai integruotis į visuomenę. Tradicinė, išskyrus religinį-filosofinį kontekstą, stigmos reiškinio vertė - neigiama.

2. Psichologinės literatūros šaltinių analizė atskleidė, jog nepakankamai sklandus asmens socialinio identifikavimosi procesas (savęs paieškos) tampa tuo veiksmu, kuris asmenį paverčia stigmatuotu juo bei turi žymios įtakos asmens savivertei.

3. Išanalizavus įvairių kūrėjų meninius analogus, paaiškėjo, kad stigmos refleksija perteikiama dažniausiai ne tiesiogiai, o įvairiomis užuominomis, simboliais, per kuriuos menininkas išreiškia požiūrį į šį reiškinį, kartu įpindamas ir savo patirtį, esamos problemos interpretaciją.

4. Pastebėta, kad šiuolaikinio tekstilės meno kūrėjų darbuose drabužis ar jo interpretacinė forma yra naudojama skirtingų meninių idėjų raiškai. Simbolinė drabužio, kaip stigmos pažeisto kūno ir dvasios perteikimo forma, pasirinkta ir magistro darbe gvildenamai temai vizualizuoti.

5. Pasirinktos trimatės objektų formos bei jų dekoras leido įgyvendinti kūrybinę idėją – sukurti vizualiai egzistuojančius, tačiau tarsi ir nematomus, neapčiuopiamus žmonių, pro kuriuos dažnai stengiamasi praeiti nepakėlus į juos akių, nepastebint, nematant jų buvimo, pavidalus. Tuščiaviduriai siluetai interpretuoja skausmingą esančių šalia mūsų, bet lyg ir nepriklausančių visuomenei atstumtųjų, stigmatuotų žmonių charakterį, nuotaiką, vidinę emocinę atskirties būseną.

6. Magistro darbe pristatomi penki tekstilės objektai stigmos tema gali būti eksponuojami viešose erdvėse, priklausomybių turinčių žmonių centruose, socialinių akcijų, projektų metu. Tikėtina, jog sukurti objektai gali atkreipti žiūrovo dėmesį į skaudžią šių dienų problemą, paskatinti atsigręžti į gyvenimo stigmų paženklintus žmones, o gal netgi žengti žingsnį didesnės tolerancijos ar pagalbos jiems link.

REKOMENDACIJOS

Kūrybinis darbas – tekstilės objektai „Stigma“ – gali būti eksponuojamas įvairiose parodų salėse, priklausomybių turinčių žmonių centruose, gydymo įstaigose ir kitose viešose vietose, siekiant, kad kuo daugiau žmonių pamatytų kompoziciją ir susimąstytų apie tam tikras socialines problemas, esančias aplink mus, tačiau dažnai nutylimas ir slepiamas, užmaskuotas.

Galima keisti ir pačią kūrybinę koncepciją, tekstilės darbą sujungiant su kitų rūšių menais. Viena iš idėjų – tekstilės objektus „Stigma“ apjungti kartu su medijomis, galimybė panaudoti specialų apšvietimą.

Video-projektoriais šalia figūrų būtų galima rodyti įvairius reportažus apie alkoholizmą, narkomaniją ir pan. Tuomet kompozicija tartum įgautų gyvybės, taptų įvairiapusiškesnė. Galimas variantas ir be projektoriaus, o tik su tam tikra garso įranga, per kurią sklistų pačių stigmatizuotųjų pasakojimai, istorijos apie tai, kaip jie pasiekė situaciją, kurioje yra šiuo metu, ką jie jaučia ir išgyvena.

LITERATŪRA

1. Aistringoji Lietuvos tekstilė. Prieiga per internetą http://www.mamaika.lt/images/spauda_pdf/aistringoji_tekstile.pdf
2. Apie Ben Whishaw kūną: vizualinė esė. Prieiga per internetą: <http://sociologai.lt/2013/apie-ben-whishaw-kuna-vizualine-ese/>
3. Bauman Z. Globalizacija: pasekmės žmogui. – Vilnius, 2008.
4. Birgerytė A. Kūno negalios įsmeninimas Ievos Simonaitytės kūryboje.//Colloquia. 2007. T. 18.
5. Burkus J. *Tėvas Ginas*. – Vilnius, 1994.
6. Carter R., Golant K. S. Pagalba sergančiajam psichikos liga. Tyrimo ir gydymo naujovės; Kaip gauti tinkamiausią pagalbą; Psichikos ligos stigmos įveikimas. – Vilnius, 2002.
7. Čaplinskas S. ŽIV ir AIDS atvejo valdymo modelio diegimas Lietuvoje: teorija ir praktika. - Vilnius, 2009.
8. Gaižutis A. Meno sociologija. – Vilnius, 1998.
9. Goffman E. cit. iš: Francis Mark Mondimore, Homoseksualizmo prigimties istorija. – Vilnius, 2000.
10. Goffman E. Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity. - N.J., 1963.
11. Goffman E. Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity. - N.J., 1986.
12. Jasiukevičiūtė T. ir kt. Būsimų medicininės, psichologinės, ir socialinės pagalbos specialistų požiūris į priklausomybę besigydančius asmenis.//Visuomenės sveikata. 2010 Nr. 3(50)
13. Kreivytė L. Tekstilė kitaip. Prieiga per internetą: http://www.7md.lt/archyvas.php?leid_id=681
14. Kreivytė L. Kūnų be organų lygybė. Prieiga per internetą: http://archyvas.7md.lt/lt/2012-01-20/tarp_disciplinu/kunu_be_organu_lygybe.html
15. Krištaponienė A. Apie vaikų ir tėvų santykius. (2009, rugpjūčio 8). Ganytojas.
16. Lozovskaja J. Socialinės atskirties pasekmės homoseksualių asmenų psichinei sveikatai.//Žingsnis socialinės aprėptiems link. – Vilnius, 2006.
17. Mackevičienė J. Giorgio Bongiovanni Lietuvoje. – Vilnius, 1994.
18. Malinauskaitė A., Uscila R. Iš laisvės atėmimo vietų grįžusių asmenų socialinės integracijos problema.//Filosofija. Sociologija. 2010. T. 21. Nr. 4.
19. Prišmantienė V. Stigmos – Kristaus kančios pasikartojimas. Prieiga per internetą: <http://www.xxiamzius.lt/archyvas/priedai/kristus/20070406/4-2.html>.
20. Rapolienė G., Ar senatvė yra stigma? Senėjimo tapatumas Lietuvoje. Daktaro disertacija – Vilnius, 2012.
21. Ruškus J. Neįgalusis asmuo ir visuomenė. Sąveikos raida ir perspektyva. - Šiauliai, 1997.
22. Ruškus J. Negalės psichosociologija. - Šiauliai, 2001.
23. Ruškus J. Negalės fenomenas. Monografija. - Šiauliai, 2002.
24. Ruškus J. Specialiųjų poreikių vaikų ugdymo metodologija: modeliai, metodai, kontekstai, pokyčiai, kryptingumas. Specialiojo ugdymo pagrindai. Vadovėlis edukologijos specialybės studentams. - Šiauliai, 2003.
25. Ruškus J., Mažeikis G. Neįgalumas ir socialinis dalyvavimas. Kritisė patirties ir galimybių Lietuvoje refleksija. Monografija. - Šiauliai, 2007.
26. Sakalauskaitė K. Tyla, moteriškos relikvijos ir juodas lagaminas. Prieiga per internetą: <http://www.ve.lt/naujienos/kultura/renginiai/tyla-moteriskos-relikvijos-ir-juodas-lagaminas-700146/>

27. Sipavičienė A. ir kt. Tarpkultūrinio pažinimo vadovas dirbantiems su trečiųjų šalių piliečių šeimomis. – Vilnius, 2013.
28. Skistenytė M. Prekyba moterimis: stigma ir socialinis jautrumas. Prieiga per internetą: <http://archyvas.etaplus.lt/layout/set/print/Gyvenimo-budas/2010-metai-lapkricio/Prekyba-moterimis-stigma-ir-socialinis-jautrumas>.
29. Stirbytė D. Renatos Vinckevičiūtės suklastotos tikrovės. Prieiga per internetą: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2013-08-03-renatos-vinckeviciutes-suklastotos-tikroves/105191/print>.
30. Šatavičiūtė L. Įsiamžinimo problema šiuolaikinėje lietuvių tekstilėje. - Vilnius, 2006.
31. Šumskienė E., Mataitytė-Diržienė J. Nuo mitų prie tikrovės: psichikos sveikatos vaizdavimas žiniasklaidos priemonėse. – Vilnius, 2013.
32. Tarptautinių žodžių žodynas. Elektroninis išteklius. Prieiga per internetą: <http://www.tzz.lt/s/stigma>.
33. Wallace R. Van Gogh und seine Zeit. - Time Life die Welt der Kunst, 1972.
34. Wat is Stigma? Prieiga per internetą: <http://www.sane.org/stigmawatch/what-is-stigma>.
35. Vilkenienė A. Specialioji meno edukologija. Estetikos, terapijos ir ugdymo aspektai. - Vilnius, 2007.
36. Viluckienė J. Negalia kaip biografijos lūžis.//*Sociologija. Mintis ir veiksmai* 2010/1(26).
37. Vosyliūtė A. Varguomenė: būtis ir egzistenciniai išgyvenimai.//*Filosofija, sociologija*. 2002. Nr. 4.
38. Garbačiauskas R., T. Tamošiūnas. Metodiniai patarimai rengiantiems dailės magistratūros baigiamuosius darbus- Šiaulių universiteto leidykla, 2006

Interneto šaltiniai

1. <http://www.polia.info/Ikona/Pranciskus.htm>
2. <http://people.brandeis.edu/~teuber/goffmanbio.html>
3. <http://www.lynnkjones.com/stigmamentallillness>
4. <http://www.dailininkumene.lt>
5. <http://distance.ktu.lt/kursai/tekstile/7/100776.html>.
6. <http://laiskailietuviams.lt/index.php/1959m-7-liep-rugp/1321-kurybos-saltiniai>.
7. <http://www.club13.lt>
8. <http://www.sevencounties.org>
9. http://ligos.sveikas.lt/lt/ligos/psichikos_ligos/alkoholizmas
10. <http://www.old.gip-vilnius.lt>
11. <http://www.psyvirtual.lt>
12. <http://nesnausk.org/klinikine-psichologija/2008/10/05/meno-terapija>
13. <http://www.nationalgallery.org.uk/artists>
14. <http://www.lmb.lt>
15. <http://www.biography.com/people>
16. <http://www.arthistory.about.com>
17. <http://www.euromarmara.wordpress.com>.
18. <http://www.menokiemas.lt>
19. <http://www.artchive.com>
20. <http://www.agalerija.lt>
21. <http://www.mmcentras.lt>
22. <http://www.mytrips.lt>

1 PRIEDAS

ŠALTINIS:<https://www.google.lt/search?q=mary+tuma&tbm=isch&tbo=u&source=univ&sa=X&ei=hUzQUqWePK>
Žiūrėta [2013 08 19].

Šaltinis:http://www.google.lt/search?hl=lt&q=skausmo+konceptija+mene&bav=on.2,or.r_qf.&bv=bv.43287494,d.ZWU&biw=1366&bih=667&um=1&ie=UTF-8&tb žiūrėta [2013 08 19].

Šaltinis:http://www.google.lt/search?hl=lt&q=skausmo%20konceptija%20mene&biw=1366&bih=667&bav=on.2,or.r_qf.&um=1&ie=UTF-8&tbm=isch&source=og&sa=N&tab=Ti#u žiūrėta [2013 08 18]

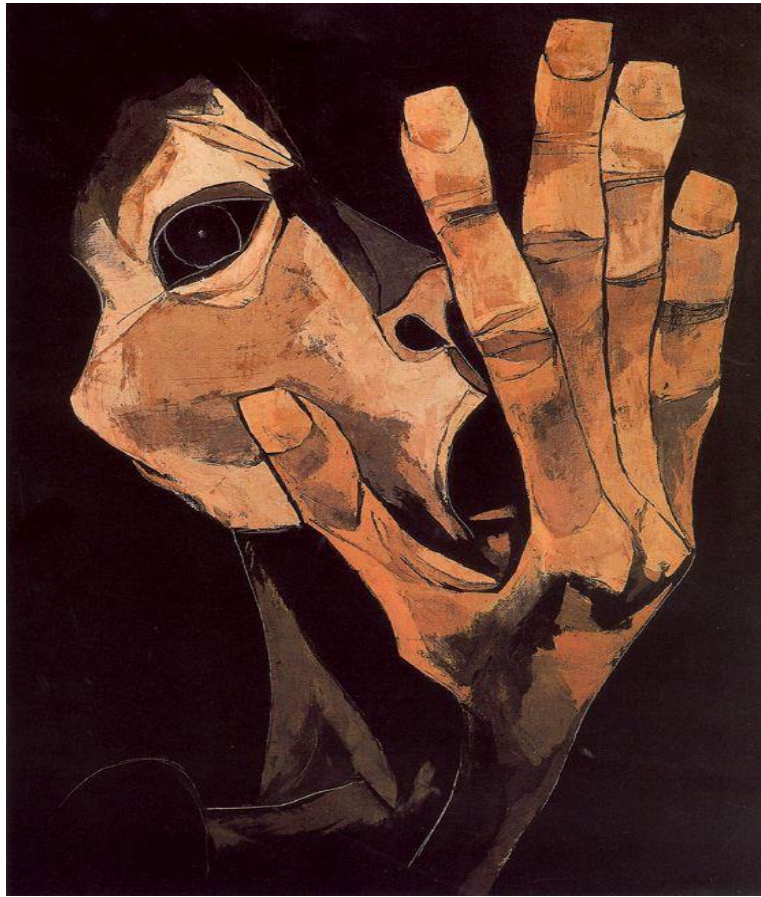
Dawid Grynysamin - El grito II 'The Cry II, 1903 - Oil on canvas, (detail of original, 41 5/16 x 63 15/16 in.)
Collection of Fundación Grynysamin.

Šaltinis:http://www.google.lt/search?hl=lt&q=žaizda%20tapybiškai&biw=1366&bih=667&bav=on.2,or.r_qf.&um=1&ie=UTF-8&tbn=isch&source=og&sa=N&tab=Ti#um=1&hl=lt&tbn=isch žiūrėta [2013 09 15]

Šaltinis:http://www.google.lt/search?hl=lt&q=žaizda%20tapybiškai&biw=1366&bih=667&bav=on.2,or.r_qf.&um=1&ie=UTF-8&tbn=isch&source=og&sa=N&tab=Ti#um=1&hl=lt&tbn=isch žiūrėta [2013 09 15]

Šaltinis:http://www.google.lt/search?hl=lt&q=žaizda%20tapybiškai&biw=1366&bih=667&bav=on.2,or.r_qf.&um=1&ie=UTF-8&tbm=isch&source=og&sa=N&tab=Ti#um=1&hl=lt&tbm=isch žiūrėta[2013 09 15]

Šaltinis:<http://www.saatchionline.com/art/Painting-Oil-Stummer-Schrei/25046/1196578/view>
žiūrėta [2013 09 15]

2 PRIEDAS

CD diskas /garso takelis/ „SEKANTIS“ Inter.šaltinis: žiūrėta: 2013 10 15

<http://www.youtube.com/watch?v=PHeQBw6EA9A>

3 PRIEDAS

CD DISKAS